

Rimska povijest, izvadak (96–131. poglavlje)

96 Potom je smrt Agripe,¹ koji je svoje skorojevićstvo oplemenio mnogim stvarima, te doveo do toga da je postao i Neronov tast,² i čiju je djecu kao svoje unuke božanski August, pod imenima Gaja i Lucija, bio usvojio, približila Nerona Cezaru: kći se, naime, njegova Julija, koja je bila udana za Agripu, udala za Nerona.³ Odmah potom⁴ Neron je poveo Panonski rat, koji je, započet od Agripe, za konzula Marka Vinicija, tvogega djeda, velik, strašan i veoma bliz, počeo prijetiti Italiji.⁵ Plemena Panonaca i narode Delmata, položaj krajeva i rijeka, broj i veličinu snaga, veoma velike i mnogostruke pobjede tako velikog zapovjednika u onome ratu ispriповjedit ćemo na drugome mjestu. Ovaj rad neka zadrži svoj oblik. Zaslužan za ovu pobjedu, Neron je proslavio ovaciju.⁶

97 No dok se u ovome dijelu carstva sve odvijalo vrlo uspješno, poraz pretrpljen u Germaniji – pod legatom Markom Lolijem, čovjekom u svemu željnijem novca negoli ispravna postupanja i u najvećem prikrivanju poroka najporočnijem – te izgubljeni orao pete legije – dozvao je iz grada u Galije Cezara.⁷ Vodenje i teret Germanskoga rata⁸ povjeren je Druzu Klaudiju, bratu

¹ God. 12. pr. Kr.

² Neron, kasniji car Tiberije, oženio se Vipsanijom Agripinom, kćerju Agripe i Pomponije, koja mu je bila obećana još 34. pr. Kr. dok je imala samo godinu dana. Ona mu je 14. pr. Kr. rodila sina Druza. No od nje se uskoro (12. veljače 12. pr. Kr.), po Augustovoj želji, morao razvesti i (11. pr. Kr.) oženiti Augustovom kćerju Julijom (usp. *Dio Cass.* LIV 35, 4).

³ Gaj i Lucije, sinovi Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije (o njihovoj sudbini v. pogl. 102). – O Juliji, Augustovoj kćeri, i njezinoj djeci iz braka s Agripom v. bilj. uz pogl. 93, 2.

⁴ Još iste te godine (11. pr. Kr.), kao *legatus pro praetore Pannoniae et Dalmatiae*.

⁵ Marko Vinicije bio je konzul 19. pr. Kr., a u vrijeme rata protiv Panonaca, koji je započeo Agripa 14/13. pr. Kr., prokonzul Ilirika. Stoga bi bilo točnije: “za prokonzula Marka Vinicija”.

⁶ Ovacija, manje svečan trijumf, pri kojem je vojskovođa jašući na konju ili pješice, ovjenčan vijencem od mirte (a ne od lovora kao u trijumfu), uz klicanje vojnika ulazio u grad. Pravo na slavljenje ovacije dobivali su zapovjednici za kakvu manje značajnu pobjedu. Za razliku između trijumfa i ovacije usp. *Gell.* V 6. – Tiberije je ovu ovaciju proslavio 9. siječnja 9. pr. Kr.

⁷ Marko Lolije, punim imenom Marko Lolije Paulin (*M. Lollius Paulinus*), god. 25. pr. Kr. namjesnik Galatije (*legatus Augusti pro praetore Galatiae*), potom konzul 21. pr. Kr. pa prokonzul Makedonije, a 16. pr. Kr. namjesnik u Germaniji, gdje je doživio težak poraz od germanskih plemena Sugambra, Uzipečana i Tenktera. God. 2. pr. Kr. postao je odgojitelj, a potom i savjetnik Augustova unuka Gaja Cezara (v. pogl. 102, 1); kao Gajev pratilac na njegovu putu na Istok, pao je u Augustovu nemilost i ubio se, prema Pliniju Starijem (*N. h.* IX 58, 118), u Armeniji, popivši otrov, 2. g. Usp. o njemu i *Suet. Aug.* 23; *Tib.* 12; *Tac. Ann.* I 10; III 48; *Dio Cass.* LIV 6.

⁸ God. 12–9. pr. Kr.

Neronovu, mladiću tako brojnih i velikih vrlina kakve i kolike narav ljudska može primiti ili marljivost izvršiti.⁹ Da li je njegov dar bio dorasliji za ratne poslove ili građanske vještine, ne zna se. Govori se, barem, kako su dražest i milina njegova značaja, te štovanje prema prijateljima, jednako i ravno onomu prema samome sebi, bili takvi da ih je bilo nemoguće oponašati. Jer, ljepota njegova tijela bila je vrlo bliska bratovoj. No njega je, velikim dijelom pokoritelja Germanije, nakon što je na različitim mjestima prolio veoma mnogo krvi onoga naroda, u njegovoj tridesetoj godini, ugrabila nepravednost usuda.¹⁰ Potom je teret rata prenesen na Nerona: a on ga je vodio i svojom hrabrošću i svojom srećom, te je Germaniju, proputovavši kao pobjednik sve njene dijelove, bez ikakve štete za povjerenju mu vojsku, što je osobito ovom vojskovođi bilo uvijek na brizi, tako pokorio da ju je sveo na oblik pokrajine što plaća danak.¹¹ Tada mu je ponuđen drugi trijumf zajedno s drugim konzulatom.¹²

98 Dok se to, o čemu smo govorili, događalo u Panoniji i Germaniji, strašan rat koji je izbio u Trakiji, gdje su se sva plemena onoga naroda podigla na oružje, ugušilo je junaštvo Lucija Pizona, kojega i danas imamo kao vrlo marljiva, a isto tako i blaga čuvara gradske sigurnosti,¹³ (kao legat Cezarov tri je, naime, godine ratovao s njima, te je najokrutnija plemena, uz njihovu najveću propast, sad bitkom, sad osvajanjima vratio na prijašnju mjeru mira), i njegovim dovršenjem vratilo Aziji sigurnost, Makedoniji mir.¹⁴ O ovome mužu valja svima misliti i isticati ovo: da je njegov značaj najveća smjesa vatrenosti i blagosti, i da se jedva može pronaći itko tko bi jače cijenio dokolicu ili se lakše laćao posla i više se brinuo za to što valja raditi, bez ikakva razmetanja zbog onoga što radi.¹⁵

⁹ Druz je tada bio u 26. godini života (v. o njemu bilj. uz pogl. 95, 1).

¹⁰ God. 9. pr. Kr. (v. bilj. uz pogl. 95, 1)

¹¹ God. 8. pr. Kr. Tiberije je tom prilikom pokorio Germane između Rajne i Labe i naselio oko 40.000 Sugambra i Sveba oko Rajne.

¹² God. 7. pr. Kr., zajedno s Gnejem Kalpurnijem Pizonom.

¹³ Lucije Pizon, punim imenom Lucije Kalpurnije Pizon Cezonin (*L. Calpurnius Piso Caesoninus*), sin istoimenog Pizona, Cezarova tasta, konzul 58. pr. Kr. i cenzor 50. pr. Kr., protiv kojega je Ciceron izrekao svoj govor *In Pisonem*; pontifik (za razliku od istoimenog Lucija Pizona augura), konzul 15. pr. Kr., potom (od 14. do 13. pr. Kr.) vojni legat u Pamfiliji, a od 12. do 10. pr. Kr., vjerojatno kao prokonzul Makedonije i Augustov legat, sudionik rata protiv Besa u Trakiji, zbog čega je dobio trijumfalna znamenja; od 13. g. pa sve do svoje smrti 32. g. (usp. *Tac. Ann.* VI 10) gradski prefekt (*praefectus urbi*). Tacit je pun lijepih riječi o njegovoj postojanosti, osjećaju ponosa i nadarenosti za administrativne poslove (*ibid.*).

¹⁴ God. 10. pr. Kr.

¹⁵ Vidi i sličnu Velejevu karakteristiku Mecenata u pogl. 88,2-3.

99 Poslije kratka vremena Tiberije je Neron – nakon što je obnašao dva konzulata¹⁶ i proslavio isto toliko trijumfa, dioništvom u tribunskoj vlasti izjednačen s Augustom,¹⁷ poslije jednoga jedinoga,¹⁸ i to zbog toga što je ovaj tako htio, najistaknutiji među građanima, najveći među vojskovođama, najčuvaniji po slavi i sreći, i doista drugo oko i glava države,¹⁹ čudesnom nekom, nevjerojatnom i neiskazivom privrženošću, čiji su razlozi uskoro otkriveni, kada je Gaj Cezar već bio uzeo muževnu togu, a Lucije isto tako postao zreo po snazi, kako njegov sjaj ne bi stajao na putu počecima mladića koji su nastajali, prikrivši razlog svojega nauma – zatražio otpust od tasta i očuha, kako bi otpočeo od neprestanih poslova.²⁰ Kakvo je bilo u to vrijeme stanje države, kakvo raspoloženje pojedinaca, kakve suze u svih onih koji su se rastajali od tako velika muža, kako ga je domovina gotovo rukama zagrlila, sačuvati ćemo za pravo djelo; 4 u ovom letimičnom pregledu valja reći i ovo: da se na Rodu sedam godina zadržao tako da su svi, koji su kao prokonzuli ili legati putovali u prekomorske pokrajine, svraćali na Rod da ga posjete i da su uvijek, sastajući se s njime, pred njim kao pred privatnom osobom, ako je ona veličanstvenost ikada bila privatna, polagali svoje svežnjeve i priznavali kako je njegov odmor časniji od njihova zapovjedništva.

100 Osjetio je krug zemaljski da se Neron udaljio od čuvanja grada: jer, i Part je, odričući se rimskoga savezništva, posegnuo za Armenijom i Germanija se, nakon što su se okrenule od nje oči njezina pokoritelja, ponovo pobunila. A u gradu je, upravo u onoj godini u kojoj je veličanstvenim priredbama gladijatorskih igara i naumahije božanski August – ima tomu trideset godina

¹⁶ God. 13. (zajedno s Publijem Kvintilijem Varom) i 7. pr. Kr. (zajedno s Gnejem Kalpurnijem Pizonom).

¹⁷ Tiberije je tribunsku vlast, koju je dobio na razdoblje od deset (prema drugima na pet) godina, dijelio s Augustom od god. 6. pr. Kr. (šest godina nakon Agripine smrti), kada je već bio u dobi od 36 godina života (prema *Dio Cass.* /LIII 32, 2/, od 14/15. lipnja 6. pr. Kr.; prema Festima od 4. pr. Kr.).

¹⁸ Augusta, koji je bio *princeps civitatis*.

¹⁹ Usp. slične Augustove pohvalne riječi o Tiberiju u *Suet. Tib.* 21, 4.

²⁰ God. 6. pr. Kr. Tiberije je otišao na Rod, po nekima, nezadovoljan proturječnim raspravama o Augustovu nasljedniku, po drugima, kako bi se udaljio od svoje druge žene Julije, koja ga je sramotila svojim raspuštenim životom. U tom je svojevrstnom dragovoljnom progonstvu ostao sedam godina, od 6. pr. Kr. do 2. g., dok mu August nije isposlovao da se kao privatna osoba vrati u Rim i povučeno živi na imanju Gaja Cilnija Mecenata na Eskvilinu. Vidi pogl. 103, 1; usp. *Tac. Ann.* I 53; *Suet. Tib.* 10-15; *Dio Cass.* LV 9.

– za svojega i konzulata Gala Kaninija,²¹ posvetivši Martov hram,²² bio nasitio srca i oči rimskoga naroda, u njegovu vlastitom domu izbila oluja, sramotna da se o njoj govori i dostojna zgražanja. Kći, naime, njegova Julija, ne misleći ni u čemu na tako velikog oca i muža, ništa, što bi sramotno mogla počinuti ili podnijeti žena, u svojoj raskalašenosti i požudi nije ostavila neučinjeno, te je veličinu svojega visokog položaja mjerila svojom razuzdanošću u grijehu, svojatajući sve što joj se prohtjelo kao dopušteno. Tada je Jul Antonije, jedinstveni primjer Cezarove blagosti, oskvrnitelj njegova doma, postao osvetnik zločina koji je sam počinio (pobijedivši njegova oca, nije ga samo bio nadario sigurnošću, nego ga je, počastivši ga svećeništvom, preturom, konzulatom, pokrajinama, i brakom s kćerju svoje sestre bio primio u najuže tazbinstvo),²³ a Kvincije Krispin, skrivajući odbojnom ohološću jedinstveno nevaljalstvo, i Apije Klaudije, Sempronije Grakho i Scipion, kao i drugi muževi neuglednijeg imena jednoga i drugog staleža, platili su one kazne koje bi platili zbog obeščaćenja čije mu drago žene, kada su obeščastili Cezarovu kćer i Neronovu ženu.²⁴ Julija je otpravljen na otok²⁵ i udaljena od očiju domovine i roditelja,²⁶ ali je za njom ipak poslala njezina mati Skribonija i ostala ondje kao dragovoljna pratiteljica njezina progonstva.

101 Nastupilo je potom kratko razdoblje kada se Gaj Cezar, obišavši prethodno druge pokrajine, poslan u Siriju, sastavši se prije toga s Tiberijem Neronom,

²¹ God. 2. pr. Kr., kada je obnašao svoj trinaesti konzulat zajedno s Markom Plaucijem Silanom (spomenuti je Gal Kaninije, punim imenom Lucije Kaninije Gal, bio jedan od triju *consules suffecti* te godine).

²² Hram Marta Osvetnika (*templum Martis Ultoris*), na Augustovu trgu, istočno od Kapitolija, u podnožju kvirinalskog brežuljka; zavjetovao ga je August u bitki kod Filipā i podigao u spomen svoje pobjede nad Cezarovim ubojicama. Usp. *Tac. Ann.* II 64, III 18 i XIII 8; *Suet. Aug.* 29; *Ovid. Fast.* V 567 i d.

²³ Jul Antonije, sin trijumvira Marka Antonija i Fulvije, odgojen je od svoje maćeha Oktavije u Augustovu domu. Bio je konzul 10. pr. Kr., a prokonzul 7/6. pr. Kr. Samoubojstvo je počinio 2. pr. Kr. – “Osvetnik zločina koji je sam počinio”; time što je izvršio samoubojstvo. – “Brakom s kćerju svoje sestre”; Marcelom, kćerju Augustove sestre Oktavije iz njezina prvoga braka s Gajem Marcelom.

²⁴ Kvincije Krispin, punim imenom Tit Kvincije Krispin Sulpicijan (*T. Quintius Crispinus Sulpicianus*), konzul 9. pr. Kr. zajedno s Tiberijevim bratom Tiberijem Klaudijem Druzom. – Apije Klaudije, punim imenom Apije Klaudije Pulher (*App. Claudius Pulcher*). – Sempronije Grakho, punim imenom Tiberije Sempronije Grakh (*Ti. Sempronius Gracchus*), slabo poznat, vjerojatno identičan s Tiberijem Sempronijem Grakhom (usp. *Ovid. Ex Pont.* IV 16, 31), piscem tragedija, od kojih je sačuvano tek nekoliko stihova (iz njegova “Tijesta”). *Tacit (Ann.* I 53) kaže o njemu da je bio “izopačeno rječit”, tj. sposoban da svojom rječitošću druge navede na zlo. – Scipion, o kojem izvješćuje još samo Dion Kasije (LV 10, 15), možda sin Publija Scipiona, konzula 16. pr. Kr.

²⁵ Pandatariju ili Pandateriju, otočić u napuljskom zaljevu južno od Taracine (danas Pandotina ili Vandotena, sjeverozapadno od Napuljskog zaljeva). Odatle je poslije prebačena u Regij, gdje je, ne dočekavši pomilovanja, i umrla 15. g. (usp. *Tac. Ann.* I 53; *Dio Cass.* CVII 18, 1).

²⁶ Augusta i Livije. Njezina je rođena mati, dakako, bila prva Augustova žena Skribonija.

kojemu je kao pretpostavljenom iskazao svako poštovanje, ondje tako različito ponašao da nije nedostajalo ni mnogo građe da ga hvalim ni malo da ga kudim. Sastao se s kraljem Partā, vrlo visokim mladićem, na otoku koje je okruživala rijeka Eufkrat, uz izjednačen broj s jedne i druge strane. Taj sam prizor vojske što stoji jedna nasuprot drugoj, odavde rimske, odande vojske Partā, kada su se dvije najuzvišenije glave vlasti i ljudi međusobno združile, presjajan i spomena dostojan, imao sreće promatrati kao vojnički tribun u počecima svoje vojničke službe; započevši taj stupanj vojništva davno prije pod tvojim ocem, Marko Vinicije, i Publijem Silijem u Trakiji i Makedoniji, posjetivši uskoro Ahaju i Aziju i sve pokrajine na Istoku, kao i ušće, te jednu i drugu stranu Pontskoga mora, naslađujem se u nipošto neugodnom sjećanju na događaje, mjesta, narode.²⁷ Prvo se Part gostio kod Gaja, na našoj, potom ovaj, kod kralja, na neprijateljskoj obali.²⁸

102 U to je vrijeme glasina proširila namjere Marka Lolija – za kojega je August htio da bude kao kakav upravitelj mladosti njegova sina – preko Parta dojavljena Cezaru, pokvarene i pune lukava i podmukla duha.²⁹ Da li je njegova smrt unutar nekoliko dana bila slučajna ili dragovoljna, ne znam. No kao što su se ljudi veselili što je ovaj umro, tako je to što je malo poslije u istim tim pokrajinama preminuo Cenzorin, muž rođen da pridobiva naklonosti ljudi, država teško podnijela.³⁰ Stupivši potom u Armeniju, Gaj je u prvom dijelu svojega ulaska sretno ratovao.³¹ Uskoro je u razgovoru, u koji je lakovjerno povjerovao, oko Artagere,³² od nekoga imenom Aduja³³ teško

²⁷ Publije Silije, punim imenom Publije Silije Nerva (*P. Silius Nerva*), sin istoimenog oca (o kojem v. pogl. 90, 4 i bilj. uz to mjesto; drugi je njegov sin Aulo Licinije Nerva Silijan, o kojemu v. pogl. 116, 4); zapovjednik vojske u Trakiji i Makedoniji, potom namjesnik u Iliriku; *consul suffectus* 3. g. – Pontsko more (mare Ponticum), današnje Crno more.

²⁸ Gaj Cezar, punim imenom Gaj Julije Cezar (*C. Iulius Caesar*), najstariji sin Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije.

²⁹ O Marku Loliju v. pogl. 97, 1 i bilj. uz to mjesto. – Velej Marka Lolija uzima u zaštitu. Plinije Stariji (*N. h.* IX 118) tvrdi da se dao potkupiti od Partā. Usp. i *Hor. Carm.* IV 9.

³⁰ Cenzorin, punim imenom Gaj Marcije Cenzorin, konzul 8. pr. Kr. zajedno s Gajem Azinijem Galom, prijatelj pjesnika Horacija (usp. *Hor. Carm.* IV 8, 2).

³¹ Nakon nemira, koji su izbili u borbi oko armenskog prijestolja, na vlast u Armeniji došao je medski kralj Ariobarzan kojega je podupirao Rim. Kada je protiv njega izbila pobuna, u pomoć mu je s vojskom došao Gaj (usp. *Monum. Ancy.* V 27). No Gaj je ubrzo postao žrtva svoje neupučenosti u tamošnje prilike (usp. *Flor.* II 32, 42–45 / IV 12, 42–45; *Dio Cass.* LV 9–11). Čini se da je nakon ranjavanja trpio od posljedica otrovanja nekim nervnim otrovom. Velejeva suzdržanost prema Gaju objašnjava se Gajevim hladnim držanjem prema Tiberiju, kad ga je ovaj pohodio na otoku Samu u vrijeme svojega sedmogodišnjeg boravka na Rodu. Gaj se pred Augustom trebao izjasniti o Tiberijevu povratku u Rim (usp. *Tac. Ann.* III 48; *Suet. Tib.* 12).

³² Artagera, utvrđeni grad u južnom dijelu Armenije; kod Amijana Marcelina (XXVII 12, 5) Artogerassa.

³³ Flor (II 32, 44 / IV 12, 44) ga zove Donom (Dones).

ranjen, te je od toga počeo imati kako tijelo manje prikladno, tako duh manje koristan za državu. Činilo je svoje i druženje s ljudima koji su dodvoravanjem pothranjivali njegove mane (ta laskanje je uvijek tu kao pratitelj velike sreće), preko čega je doveden do toga da je u krajnjem i najudaljenijem kutku svijeta volio ostarjeti negoli vratiti se u Rim. Dugo se vremena potom opirući i protiv volje vraćajući u Italiju, u gradu Likije (zovu ga Limira) umro je od bolesti,³⁴ nakon što je gotovo godinu dana prije³⁵ njegov brat Lucije Cezar, putujući u Hispanije, preminuo u Masiliji.

103 No sudbina, koja je udaljila nadu velikog imena,³⁶ već je tada bila vratila državi svoju zaštitu: jer, prije smrti jednoga i drugoga od ovih, za konzulata tvoga oca Publija Vinicija,³⁷ Tiberije je Neron, vrativši se s Roda,³⁸ nevjerojatnim veseljem bio ispunio domovinu. Nije dugo oklijevao Cezar August. Nije, naime, trebalo tražiti koga da izabere, nego je valjalo izabrati onoga koji se isticao. Stoga je ono što je poslije Lucijeve smrti, dok je Gaj još bio živ, htio, a zbog silnog Neronova protivljenja bio spriječen učiniti, poslije smrti jednoga i drugoga od mladića ustrajao činiti, kako bi s Neronom uspostavio dioništvo u tribunskoj vlasti, iako se on, doduše, tomu, kako kod kuće, tako i u senatu, uvelike protivio, te ga je, za konzulā Elija Kata i Gaja Sencija, pet dana prije julijskih kalenda, sedam stotina pedeset i četiri godine poslije osnutka grada – ima tomu dvadeset i sedam godina – usvojio.³⁹ Veselje onoga dana i strku grada, i zavjete onih što su ruke dizali gotovo u nebo, i začetu nadu u trajnu sigurnost i vječnost rimskoga carstva jedva ćemo moći opisati u onome pravome djelu, a kamoli da to ovdje pokušavamo ispuniti, zadovoljivši se jedino time što smo rekli kako je svima donio sreću. Tada je ponovo zasjala sigurna nada roditeljima u djecu, muževima u brakove, gospodarima u nasljedstvo, svim ljudima u spas, počinak, mir, tišinu, tako da se ni više nadati ni sretnije uzvratiti na nadu nije moglo.

104 Istoga je dana usvojen i Marko Agripa,⁴⁰ kojega je poslije Agripine smrti bila rodila Julija, no u Neronovu usvojenju, upravo Cezarovim riječima,

³⁴ God. 4. g. – Limira (*Limyra*), grad i rijeka u Likiji (usp. *Ovid. Met.* IX 646; *Plin. N. h.* V 28, 100; *Met.* I 73).

³⁵ Zapravo dvije godine prije, god. 2. g.

³⁶ Imena Cezar, koje je postalo sinonim za vladara. Gaj i Lucije bili su unuci Augustovi, dok je Tiberije bio samo Augustov pastorak.

³⁷ God. 2. g.

³⁸ Vidi bilj. uz pogl. 99, 2.

³⁹ Elija Kata i Gaja Sencija, Seksta Elija Kata i Gaja Sencija Saturnina, 27. lipnja 4. g. – Zajedno s Tiberijem August je usvojio i Marka Agripu Postuma (v. sljedeće poglavlje), a Tiberija je tom prilikom prisilio da sam posini Germanika, sina svojega Brata Druza (usp. *Suet. Tib.* 15).

⁴⁰ Postum, v. bilj. uz pogl. 93, 2.

dodano je ono: “To,” reče, “činim radi države.” Ne zadržavši branitelja i čuvara svojega carstva dugo vremena u gradu, domovina ga je odmah poslala u Germaniju, gdje se tri godine prije, pod Markom Vinicijem, tvojim djedom, vrlo slavnim mužem, bio razbuktao neizmjeran rat. Ovaj je od njega na nekim mjestima vođen, na nekima sretno susprezan, te su mu u to ime s vrlo zvučnim popisom djela dodijeljena trijumfalna znamenja.⁴¹ Ovo me je vrijeme, pošto sam prije toga obnašao tribunat, učinilo vojnikom tabora Tiberija Cezara. Jer, odmah po njegovu usvojenju, poslan s njime kao zapovjednik konjanikā u Germaniju, kao nasljednik dužnosti svojega oca, devet sam godina bez prekida kao prefekt ili legat⁴² bio promatrač, a tada, po shvaćanju moje malenkosti, pomagač njegovih božanskih djela. I čini mi se kako ništa slično onom prizoru, koji sam uživao, nije doživio ljudski usud, kada su svi, gledajući svojega staroga zapovjednika i, više po prijašnjim zaslugama i vrlinama negoli po imenu, Cezara, diljem najnapučenijeg dijela Italije i cijeloga područja pokrajina Galije, više sebi negoli njemu čestitali. A od pogleda, pak, vojnikā njegove radošću izazvane suze, i vatrenost, i neko dotad neviđeno poskakivanje pri pozdravljanju, i želja onih koji se nisu mogli suzdržati a da mu ne dotaknu ruku i da odmah ne nadodaju: “Vidimo li te, vojskovođo? Dočekali smo te živa?” Pa potom: “Ja sam, vojskovođo, s tobom bio u Armeniji, ja u Reciji, ja sam od tebe nadaren među Vindeličanima, ja u Panoniji, ja u Germaniji,” – ni riječima se ne mogu opisati, a jedva da se u njih može i povjerovati.

105 Ušlo se odmah u Germaniju,⁴³ podvrgnuti su Kaninefačani,⁴⁴ Atuarijci,⁴⁵ Brukteri,⁴⁶ svladani Heruščani⁴⁷ (pripadnik tog plemena Arminije uskoro je

⁴¹ Car je, kao vrhovni zapovjednik nad vojskama carstva, jedini imao legitimno pravo slaviti trijumf. Nakon 14. pr. Kr. trijumf je bio rijetko kada dopušten bilo komu osim članovima vladarske kuće. August i njegovi nasljednici dijelili su svojim pobjedonosnim vojskovođama naslov imperatora i znakove trijumfa koje su činili: lovorov vijenac, tunika ukrašena palminim grančicama, izvezena toga, bjelokosna palica; ponekad im je dopuštano da sebi podignu i kip. – Vidi Velejev kritički stav prema tome u pogl. 115, 3.

⁴² Od 4. do 13. g.

⁴³ God. 4. g.

⁴⁴ Kaninefačani, germansko pleme smješteno zapadno od Batavaca, u unutrašnjem dijelu rajnske delte sve do morske obale i na sjeveru Batavskog otoka s one strane Rajne (usp. *Tac. Hist.* IV 15).

⁴⁵ Atuarijci (*Atuarii*), ili Hatuarijci (*Hattuarii*), germansko pleme koje je svoja sjedišta imalo između donje Rajne i Maasa.

⁴⁶ Brukteri, germansko pleme čija se zemlja protezala od Emsa do Lippe, a možda i nešto južnije odatle, sve do Ruhra, jer je poslije tamošnji kraj nosio ime Boraktagau. Strabon i Ptolemej znaju za podjelu Bruktera na “Velike” i “Male”, kao što je to bio slučaj i s Frižanima, Haučanima i nekim drugim germanskim plemenima.

⁴⁷ Heruščani, germansko pleme koje već Cezar (*De bell Gall.* VI 10, 5) spominje rame uz rame s glavnim germanskim narodima Sugambrima i Svebima (Hačanima). Njihovo se prebivalište nalazilo između srednjeg toka Wesera i Labe; široki ih je nasip (*Tac. Ann.* II 19: *latus agger*) dijelio od Angrivarijaca, šuma po imenu Bacenis (*Caes. l. c.: silva quae appellatur Bacenis*; možda današnja Türiška šuma) od

postao slavan po našem porazu), prešlo se preko Vizurge,⁴⁸ prodrlo u udaljenije krajeve, kada je sav dio najtežeg i najopasnijeg rata zatražio za sebe, a onomu koji je bio manje opasan postavio za zapovjednike Sencija Saturnina, koji je već bio legat njegova oca⁴⁹ u Germaniji, muža mnogostrukih vrlina, radina, okretna, brižna, podjednako i strpljiva i vješta u vojničkim dužnostima, ali isto tako i čovjeka koji se dokolicom, tamo gdje bi poslovi ostavili mjesta za nju, služio plemenito i pristojno, tako ipak da si ga mogao nazvati sjajnim i veselim, prije negoli raspuštenim ili lijenim. O izvršnom umu i čuvenom konzulatu tog muža govorili smo prije.⁵⁰ Ljetni tabor te godine, produžen sve do mjeseca prosinca, donio je dobitak u velikoj pobjedi. Njegova privrženost dovela je Cezara preko gotovo zimom zagrađenih Alpa u grad, a obrana carstva odvela ga je početkom proljeća natrag u Germaniju, u čijim je središnjim krajevima uz izvor Lupije,⁵¹ odlazeći odande, prvi bio postavio tabor.

106 O dobri bogovi, za koliki smo svitak sljedećega ljeta⁵² pod vodstvom Tiberija Cezara izvršili junačkih djela! Čitava je Germanija prijedena našim oružjem, pobijedeni su narodi imenom gotovo nepoznati, ponovo pokorena plemena Kaučana:⁵³ svekolika njihova mladež, brojem neizmjerena, golemih tjelesa, položajem veoma zaštićena, predavši oružje, zajedno sa svojim vodama, okružena blistavom i naoružanom povorkom naših vojnika, pala je ničice pred tribunalom vojskovođe. Skršeni su Langobardi, narod i od germanske surovosti suroviji; naposljetku, ono što se nikada prije ni u nadi nije gajilo, a

→ Sveba, a planina Harz i rijeka Aller od njihovih starih i vječnih protivnika Hačana (usp. *Ann.* XII28: *cum quis aeternum discordant*). U oslobodilačkoj borbi protiv Rimljana Heruščani su stajali na čelu plemenskog saveza čiju je ratnu silu njihov knez Arminije doveo do pobjede nad rimskom vojskom pod Kvintilijem Varom u Teutoburškoj šumi 9. g. (usp. *Tac. Ann.* I 60; *Suet. Aug.* 23). Izvojevanu slobodu morali su braniti u krvavom ratu protiv Germanika. Oduševljenje za zajedničku stvar opet je privremeno potisnulo u zaborav njihovu staru mržnju prema Hačanima (*Tac. Ann.* I 56). Heruščanski savez uspio je suzbiti i markomanskog kralja Maroboduja i njegovo moćno kraljevstvo. Unutrašnje su trzavice, ipak, na kraju oslabile njegov vodeći položaj, tako da je nakon Arminijeve smrti (19. posl. Kr.) moć ovog naroda opala, a zbog obnovljenog neprijateljstva s Hačanima Rimljani su ponovo zadobili određeni utjecaj na njihove unutrašnje političke prilike (usp. *Tac. Ann.* XI 6: *eodem anno* /47. g./ *Cheruscorum gens regem Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus* – "Iste je godine narod Heruščana zatražio iz Rima kralja, jer su u domaćim ratovima bili izgubili plemstvo"). God. 84. g. heruščanski kralj Hariomer (*Chariomerus*), kojega su iz njegove zemlje bili protjerali Hačani, obratio se molbom za pomoć caru Domicijanu, te je od njega primio potporu u novcu (usp. *Dio Cass.* LXVII 5, 1). Ime ovoga naroda poslije 5. st. ne spominje se više u povijesti, zbog toga J. Grimm misli da su Heruščani istovjetni sa Sasima, čije se ime uopće ne javlja u Tacitovim djelima.

⁴⁸ Vizurga (*Visurgis*), Weser.

⁴⁹ Augusta.

⁵⁰ Vidi pogl. 92.

⁵¹ Lippe.

⁵² God. 5. g.

⁵³ Poznatijih pod imenom Haučana (*Chauci*).

kamoli djelom pokušalo: od petstotoga miljokaza od Rajne, pa sve do rijeke Albe, koja teče pored zemlje Semnonaca i Hermunduraca, provedena je rimska vojska sa svojim bojnim znakovima.⁵⁴ A zahvaljujući istoj čudesnoj sreći i brizi vojskovođe, kao i pomnom promatranju vremenā, i brodovlje, koje je bilo oplovilo zaljeve Oceana, od prije toga nevidenog i nepoznatog mora povezano rijekom Albom, nakon pobjede stečene nad veoma velikim brojem naroda, zajedno s neizmjernim obiljem svih stvari, pridružilo vojsci i Cezaru.

107 Ne mogu se suzdržati a da u tako znamenite događaje ne upletem i ovo. Kada smo taborom zaposjeli ovostranu obalu prije spomenute rijeke i kada je druga zasjala naoružanom hlabrošču neprijateljā, unatoč svem kretanju i pokušaju naših lađa da odmah uzmaknu, jedan od barbara, starije dobi, visok uzrastom, dostojanstvom, koliko je pokazivala njegova nošnja, istaknut, popeo se u izdubljeni, kakav je u njih običaj, čun od drva, te je, sâm, upravljajući tom vrstom plovila, pošao do sredine rijeke i zamolio da mu se dopusti da bez pogibli izade na onu obalu koju smo mi držali oružjem – i vidi Cezara. Njegovim je molbama udovoljeno. Tada je, pristavši čunom uz obalu, i dugo šutke promatrajući Cezara, rekao: "Naša je mladež, doista, mahnita, jer premda štuje vaše božanstvo kada ste izočni, kada ste nazočni radije zazire od vašeg oružja nego što pristaje na vašu zaštitu."⁵⁵ No ja sam, dobrotom i dopuštenjem tvojim, Cezare, bogove, o kojima sam prije samo slušao, danas na vlastite oči vidio, i nisam ni poželio ni osjetio nijedan sretniji dan u svojem životu." Na to se, ishodišći da dotakne njegovu ruku, vratio u čamac, te je, neprestance se osvrćući za Cezarom, pristao uz obalu svojih. Kao pobjednik nad svim narodima i mjestima koje je posjetio, Cezar je, uz netaknutu i neozlijeđenu i samo jedanput, uz velik poraz neprijateljā, zahvaljujući njihovu lukavstvu, napadnutu vojsku, vratio legije u zimovnike, istom žurbom kao i prethodne godine hiteći u grad.

⁵⁴ Druz je dospio do Albe (*Albis*; danas Elba/Laba). Domicije je prešao preko nje (usp. *Flor.* II 30, 26 /IV 12, 26/; *Tac. Ann.* IV 44). Flotu i njezinu plovidbu od ušća Rajne do zemlje Cimbri (?) spominje i August (*Monum. Ancy.* V 26). – Langobardi, s kojima su se Rimljani prvi put upoznali upravo u vrijeme ovoga Tiberijeva vojnog pohoda na Germaniju, stanovali su u svojim prebivalištima na objema obalama donje Labe (na njihovo ime još i danas podsjeća Bardowieck kod Lüneburga). Langobardi su ili "ljudi s dugim bradama" (v. mit o tome kod *Paul. Diac.* I 8) ili, po drugoj etimologiji, "ljudi naoružani sjekirama" (stvnj. *barta*, "ratna sjekira" – njem. *Streitaxt*). Zajedno sa Semnoncima otpali su bili od Maroboduja i pridružili se Arminiju (usp. *Tac. Ann.* II 45). U vrijeme seobe naroda dio se plemena iselio na jug, a manji se ostatak zadržao u staroj postojbini, gdje se, kao i pleme Haučana, pretopio u Saksonce. – Semnonci, germanski narod, između srednjeg toka Odre i Labe u području Havela i Spreea (Brandenburg). – Hermundurci, isprva u području između rijeke Labe i Tiriške šume (Thüringer Wald); nakon odlaska Markomana u Bohemiju (dan. Češka) zauzeli su područje današnjeg Oberfrankena i proširili se sve do Altmühla; usp. *Tac. Ann.* II 63; XII 30; XIII 57.

⁵⁵ Lucije Domicije na svom germanskom pohodu sklopio je prijateljstvo s nekim plemenima i na obali Albe (Labe) podigao žrtvenik Augusta i Rome (usp. *Dio Cass.* LV 10a, 2). Možda se čašćenje rimskog božanstva odnosi na upravo na taj žrtvenik.

108 U Germaniji nije bilo više ničega što bi se moglo pobijediti, osim naroda Markomana, koji je, pod vodstvom Maroboduja, dozvan iz svojih obitavališta i bježeći u unutrašnjost, nastanjivao polja opasana Hercinskom šumom.⁵⁶ Nikakva žurba ne bi trebala prijeći preko spomena na ovoga muža. Maroboduj, plemenita roda, veoma snažna tijela, prkosna duha, po narodnosti, više negoli po pameti, barbarin, nije stekao među svojima ni nenadanu, ni slučajnu, ni nestalnu, ni vlast koja se osnivala na volji njegovih roditelja, nego je, obuhvativši duhom svoje pouzdano gospodstvo i kraljevsku moć, odlučio, odvrativši svoj narod daleko od Rimljana, krenuti onamo gdje bi, kada se, zbog nadmoćnijeg oružja, povuče, svoje⁵⁷ učinio najmoćnijim. Zaposjevši, stoga, mjesta koja smo prije spomenuli, sve je svoje susjede ili u ratu pokorio ili ugovorima učinio ovisnima o svojoj vlasti.

109 Četu onih koji su čuvali njegovu vlast, neprestanim uvježbavanjima dovedenu gotovo do oblika rimske stege, za kratko je vrijeme doveo do visoka položaja koji je zadavao strah i našem carstvu, i tako se ponašao prema Rimljanima da nas nije ni izazivao ratom i da je, ako nas je izazivao, pokazivao kako mu preostaje snage i volje da nam se suprotstavi. Poslanici koje je upućivao k Cezaru preporučivali su ga ponekad kao poniznog molitelja, a ponekad su govorili kao nama jednaki. Narodi i ljudi koji su se odmetali od nas imali su pribježište kod njega, te je u svemu, slabo prikrivajući, igrao ulogu suparnika. A vojsku, koju je sastavio od sedamdeset tisuća pješaka i četiri tisuće konjanika, uvježbavajući je neprestanim ratovima protiv susjeda, pripremao je za veće djelo od onoga koje je držao u rukama. Valjalo ga se bojati i zbog

⁵⁶ Maroboduj, ili Marobod (*Marbod*), kralj Markomana; bio je odgojen na Augustovu dvoru, gdje je postao Augustov ljubimac. Kada se vratio u domovinu, ujedinio je plemena u snažnu državu, te je tako postao preopasan za Rimljane. August je uputio na njega vojsku s Dunava pod Tiberijevim zapovjedništvom, na što se on, da izbjegne izravan udar, s područja srednjega toka Labe povukao u područje današnje Češke. Tiberije je, međutim, zbog panonsko-dalmatskog ustanka 6–9. g. i Varova poraza u Teutoburškoj šumi 9. g. morao odustati od pohoda na njegovo kraljevstvo i nagoditi se s kraljem da zaštiti sebi leđa. U borbama suprotstavljenih germanskih plemena, što su ubrzo uslijedile, Maroboduj je, svladan od svog suparnika Arminija, morao potražiti spas kod Rimljana. Ostatak svojega života (18 godina) proveo je u miru u Raveni; usp. *Tac. Ann.* II 26. 44. 46. 62. 63; III 11. – Hercinska šuma (usp. *Tac. Ger.* 28, 2 i 30, 1: *Hercynia, saltus Hercynius*; *Caes. De bell. Gall.* VI 24, 2: *Hercynia silva*); od kelt. *erchynu* (srodno s njem. *erheben*, “uzdignut”, “visok”) “šuma na brdu”, “šumovita planina”. Spominje je Aristotel, Eratosten. Ovo je ime kod Tacita još uvijek zajednički naziv za germanske šumovite vrhunce, ali svakako manje obuhvatan negoli kod Cezara (usp. *De bell. Gall.* VI 25). Kod Tacita se ono ograničava na: današnji Schwarzwald, Rauhe Alb, Franačku Juru, Fichtelgebirge i Český les. O neprohodnosti ovog šumskog područja slažu se svi stari pisci; usp. npr. *Flor.* I 12, 3 / I 17, 3: *Ciminius saltus ante invius plane quasi Caledonius vel Hercynius* (“Ciminijska šuma, ranije neprohodna posve kao Kaledonijska ili Hercinijska”); *Liv.* IX 36, 1: *silva erat Ciminius magis tum invia atque horrenda quam nuper fuere Germanici saltus*. (“Ciminijska šuma bila je tada neprohodnija i užasnija nego što su nedavno bile Germanske šume.”)

⁵⁷ Oružje.

toga što je, budući da je Germaniju imao s lijeva i s čela, Panoniju s desna, a iza leđa svojih obitavališta Noričane, kao da uvijek namjerava udariti na sve, u svih izazivao strah. A nije dopuštao da od njegova napredovanja bude sigurna ni Italija, jer je od najviših vrhova Alpa, koje omeđuju granicu Italije, početak njegove zemlje bio udaljen ne mnogo više od dvjesto tisuća koraka. Ovoga muža i ovaj kraj prethodne je godine s različitih strana odlučio napasti Tiberije Cezar. Senciju je Saturninu naloženo da preko Kačana,⁵⁸ posjekavši neprekinute šume Hercinije, odvede legije u Bojohem (to je ime kraja koji je nastanjivao Maroboduj), a sam je iz Karnunta, mjesta koje je s ove strane bilo najbliže noričkom kraljevstvu, počeo vojsku, koja je služila u Iliriku, voditi na Markomane.⁵⁹

110 Sudbina ponekad prekida, a ponekad zadržava namjere ljudi. Cezar je već bio pripremio zimovnik uz Dunav i, primakavši vojsku, nije bio više od pet dana hoda udaljen od prvih neprijatelja, te bio odlučio da i Saturnin primakne legije, koje su bile razdvojene gotovo jednakom udaljenošću od neprijatelja i za nekoliko se dana na unaprijed ugovorenu mjestu imale spojiti s Cezarom, kada se čitava Panonija, obijesna zbog blagodati dugotrajna mira i narasla u snagama, nakon što su i Delmacija i sva plemena onoga kraja bila privučena u dioništvo nauma, podigla na oružje.⁶⁰ Tada je nužda pretpostavljena slavi, te se nije činilo sigurnim, dok se vojska nalazila u unutrašnjosti, ostaviti Italiju izloženu tako bliskom neprijatelju. Potpun broj plemena i naroda, koji su se bili podigli na

⁵⁸ Poznatijih pod imenom Hačana (*Chatti*). Hačani, koji se prvi put spominju u vrijeme Marka Druza, nastanjivali su područje između Lohna, Werre, Maine i Wesera, što je obuhvatalo šumovite planine Vogelsberga, Spessarta, Rhöna, Meissnera, Rheinhardswalda, Habichtswalda i Süllinga; na sjeveru je dopiralo do zemlje Heruščana, na istoku oko Werre do zemlje Hermunduraca. Ime Hačana živi u njemačkoj riječi Hessen, nazivu za predio koji su nekoć nastanjivali Hačani (*Hessi*), dokazujući da su Hačani, uz Frižane, jedino germansko pleme koje je ostalo u onoj zemlji gdje ih povijest prvi put spominje (J. Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, pogl. 21, str. 565).

⁵⁹ O Herciniji, Hercinskoj šumi, v. bilj. uz pogl. 108, 1. – Bojohem (*Boiohaemum*), prvotno zemlja Bojana, keltskog plemena, koje se kratko vrijeme prije Cezarovih bitaka s Ariovistom, oko 60. pr. Kr., pritisnuto od Germana, iz ove zemlje, koja je po njima dobila ime, odselilo u Norik i Ilirik. – Karnunt, vojnički tabor i grad na Dunavu istočno od današnjeg Beča (na području današnjih općina Petronell-Carnuntum i Bad Deutsch Altenburg); od 9. g. pripojen provinciji Panoniji. Vrijeme svog cvata grad je doživio u 3. st. g., kada je nosio naziv *colonia Septimia Aurelia Antoniniana Carnuntum*. – Markomani, od njem. *Mark*, “granica”, i *Mann*, “čovjek”, dakle “ljudi s granice”, “graničari”, koji su morali držati na straži veliku “marku” na jugu Hercinske šume; središnja skupina jakog svepskog naroda. Ranije na Maini i gornjoj Rajni (gdje su se poslije nalazili njihovi potomci Alemanni) i područjima sve do Dunava. God. 9. pr. Kr. njihov ih je kralj Maroboduj iz područja današnje sjeverne Bavorske odveo u Bojohemiju (današnju Češku), u zemlju koju su prethodno napustili keltski Bojani, ostavivši joj za sobom svoje ime. Tu su poslije priredili velike neprilike caru Marku Aureliju (166–180. g.); u 5. i 6. st. preselili su se odatle, tada već pod imenom Bojovarijaca (Boiovarii), u današnju južnu Bavorsku (koja po njima nosi svoje ime).

⁶⁰ U tzv. Panonsko-delmatski ili Batonov rat (od 6. do 9. g.), za koji su glavni izvor Velej Paterkul (110–116) i Dion Kasije (LV 29, 1–4; 30, 1–6; 32, 3–4; 34, 4–7; LVI 11–17).

ustanak, iznosio je više od osam stotina tisuća; skupilo se gotovo dvjesto tisuća pješaka dorašlih oružju i devet tisuća konjanika. Jedan dio tog neizmjerne množta, koji se pokoravao vrlo vatrenim i iskusnim vojskovođama, odlučio je udariti na Italiju, koja kod Nauporta⁶¹ i Tergesta⁶² graniči s njihovim krajevima; drugi je dio bio preplavio Makedoniju; treći je dio odlučio da bude zaštitna vlastitost postojbini. Najveći su ugled uživali njihovi vojskovođe dvojica Batona i Pinet.⁶³ Svi su, pak, Panonci poznavali ne samo rimski način života, nego i jezik, a većini je njih bila posve obična uporaba knjige i vježbanje u oružju. Stoga, Herkula mi, nijedan narod nije nikada tako brzo namjeru da ratuje spojio s ratom i sproveo u djelo svoje odluke! Uništeni su rimski građani, poklani trgovci, poubijan do zadnjega čovjeka velik broj veksilaraca⁶⁴ u onome kraju koji je bio najudaljeniji od vrhovnog zapovjednika. Makedonija je oružjem zaposjednuta, sve i posvuda opustošeno ognjem i mačem. Dapače, tako je velik bio strah od tog rata da je pokolebao i preplašio i srce Cezara Augusta, očvrsnulo i prekaljeno iskustvom u tolikim ratovima.⁶⁵

111 Stoga je održano novačenje i odasvud su pozvani svi veterani, muževi i žene prisiljeni su da, prema svojemu imutku, daju oslobođenike za vojnike. Čula se u senatu riječ vladara kako neprijatelj, ne bude li se na oprezu, za deset dana može doći nadomak gradu Rimu. Od senatora i vitezova rimskih zatražena je pomoć za taj rat i ovi su je spremno obećali. Sve bismo to bili uzalud pripravili da nije bilo onoga koji bi time upravljao. Stoga je država kao posljednju zaštitu zatražila od Augusta da Tiberije bude vođa u tom ratu. Naša je malenkost i u ovome ratu imala mjesto posebne službe. Po svršetku služenja u konjaništvu, kao izabrani kvestor, još uvijek ne kao senator izjednačen sa senatorima, pa ni s izabranim pučkim tribunima, dio sam vojske predane od

⁶¹ Nauport (*Nauportus*), trgovište i sjedište vojske u gornjoj Panoniji u kojemu su bili naseljeni i rimski građani; danas Vrhnika, petnaestak kilometara jugozapadno od Ljubljane.

⁶² Tergest (*Tergeste*), rimska kolonija, uz Akvileju, najvjerojatnije jedno od sjedišta za opskrbu vojske smještene u gornjoj Panoniji; danas Trst.

⁶³ "Dvojica Batona"; jedan vođa Breučana, ilirskog plemena koje je nastanjivalo područje današnje bosanske Posavine, drugi vođa Dezidijata, snažnog gorštačkog ilirskog plemena koje je svoje matično područje imalo u gornjem toku rijeke Bosne. – Pinet, uz Batona, vođa Breučana.

⁶⁴ Veksilarci, manji odjeli vojnika, izdvojeni iz legija, koji su iz stalnog legijskog tabora s posebnim zadatkom slani izvan dotičnog vojnog okruga (*provincia*). Služili su pod zastavom (*vexillum*), umjesto pod legijskim orlom (*aquila legionis*). Isti se izraz upotrebljava i za odjele veterana koji su nakon odsluženih 20 godina službe ostajali u vojsci i činili posebnu jedinicu pod vlastitom zastavom.

⁶⁵ Usp. *Suet. Tib.* 16: *Sed munita Illyrici defectione transit ad curam noui belli, quod grauissimum omnium externorum bellorum post Punica.* ("Kad je bilo javljeno da se Ilirik odmetnuo, preuzeo je zapovjedništvo u tom novom ratu, koji je bio najteži od svih izvanjskih ratova poslije Punskih." – S. Hosu, Zagreb 1956). Uzrok pobune bili su izrabljivanje i neizdrživi porezi; usp. riječi zarobljenog Batona kao odgovor Tiberiju na njegovo pitanje o razlozima pobune (*Dio Cass.* LVI 16, 3): "Vi Rimljani sami ste krivi za ovo; jer, za čuvare naših ognjišta niste poslali pse, nego vukove."

Augusta iz grada doveo k njegovu sinu. Potom sam, u kvesturi, pošto je bačena kocka za pokrajine, kao njegov legat⁶⁶ poslan k njemu.

Kakve li smo mi prve godine bojne redove neprijateljā vidjeli! U kolikim smo prigodama, zahvaljujući razboritosti vojskovođe, svekolike njihove bjesomučne snage odbili, razbili na dijelove! Vidjeli s kakvom se umjerenošću i uljudnošću, a u isti mah zapovjedničkim dostojanstvom, vodi rat!⁶⁷ Kakvom su promišljenošću raspoređeni zimovnici! S kolikim je trudom neprijatelj zatvoren stražama naše vojske, kako ne bi nikuda mogao provaliti i kako bi se, siromašan u zalihama i bijesneći unutar sebe, iscrpio u svojim snagama.

112 U prvom ljetu rata po svom sretnom ishodu, slučaju i pokušaju zapamćeno je Mesalinovo djelo.⁶⁸ Taj je muž, plemenitiji duhom negoli rodom i najdostojniji da Korvina ima za oca i da svoj nadimak ostavi svom bratu,⁶⁹ postavljen na čelo Ilirika, zbog iznenadne pobune s polupopunjenom dvadesetom legijom, opkoljen neprijateljskom vojskom, razbio i u bijeg natjerao više od dvadeset tisuća, te je zbog toga počašćen trijumfalnim ukrasima. Barbari su se tako malo ponosili svojim brojem, tako malo pouzdavali u svoje snage da, gdje se god nalazio Cezar, ništa nisu polagali na sebe. Dio njihove vojske, koji se nalazio pred samim vojskovođom i po našoj volji i na našu korist bio iscrpljen i doveden do pogubne gladi, nije se usudio izdržati ni trenutačnu bitku ni pobiti se s onima koji su nastojali stvoriti priliku za nju i koji su postrojivali bojnu vrstu, nego se, zaposjevši Klaudijev brijeg,⁷⁰ branio iz utvrde. A onaj dio koji je krenuo

⁶⁶ Kao *legatus Augusti*, imenovan od Augusta i pridijeljen Tiberijevoj vojsci.

⁶⁷ Tekst je na ovom mjestu nesiguran.

⁶⁸ Radi se o Marku Valeriju Mesali Korvinu (*M. Messalla Corvinus*), zvanom i Mesalin (*Messalinus*; usp. i *Tac. Ann.* III 18), starijem sinu čuvenog govornika Marka Valerija Mesale Korvina (o kojemu v. bilj. uz pogl. 36, 2), prijatelju Ovidijevu, konzulu 3. pr. Kr. Pjesnik Tibul, koji je bio klijent njegova oca, napisao je dugu pjesmu (II 5) povodom Mesalinog izbora za kvindecimvira. Usp. o njemu i *Tac. Ann.* I 8.

⁶⁹ Koti; Marku Aureliju Koti Maksimu Mesalinu (*M. Avelius Cotta Maximus Messalinus*), kako mu je bilo puno ime, mlađem sinu čuvenog govornika Marka Valerija Mesale Korvina. On je adopcijom bio prešao u rod Aurelijevaca, a poslije bratove smrti (o njegovu bratu, ovdje spomenutom Marku Valeriju Mesali Korvinu, v. i *Tac. Ann.* I 8) preuzeo je njegov nadimak Mesalin. I sam govornik i pjesnik; konzul 20. g. (usp. *Tac. Ann.* III 2), a prokonzul Azije vjerojatno od 25. do 26. g. Umiješan u proces protiv Gneja Pizona (usp. *Tac. Ann.* III 17). God. 32. g. bio je optužen za uvredu veličanstva, ali je oslobođen zahvaljujući Tiberijevoj zagovoru (usp. *Tac. Ann.* VI 5).

⁷⁰ Lat. *mons Claudius*, gorje u južnom dijelu pokrajine Panonije, možda današnje Moslavačko ili Kalničko gorje. Usp. *Plin. N. h.* III 25, 148: *mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci ...* ("Klaudijev brijeg, kojemu su s čela Skordiščani, s leđa Tauriščani...").

ususret vojsci koju su Aulo Cecina i Silvan Plaucije, bivši konzuli,⁷¹ doveli iz prekomorskih pokrajina, opkolivši pet naših legija, te pomoćne čete i onu kraljevsku vojsku (veliku je, naime, četinu Tračana, pridružen prije spomenutim vojskovođama, kao pripomoć za onaj rat, vodio sa sobom Remetalk), naneo je gotovo svima poguban poraz.⁷² Razbijen je konjanički bojni red kraljevskih vojnika, u bijegu su natjerane ale, okrenule su se kohorte, nastala je plašljiva strka i kod bojnih znakova legija. No hrabrost rimskoga vojnika više je u tom času prisvojila slave sebi nego što ju je ostavila vojskovođama, koji su se, razlikujući se uvelike od svog zapovjednika, prije obrušili na neprijatelja nego što su preko uhoda saznali gdje se neprijatelj nalazi. Ubrzo su, stoga, legije, našavši se u pogibeljnu položaju, osokolivši same sebe, pošto je neprijatelj zaklao nekoliko vojničkih tribuna, ubio prefekta tabora i prefekte kohorata, pri čemu nisu ostali neokrvavljeni ni centurioni, od kojih su poginuli i oni iz prvoga reda,⁷³ navalile na neprijatelja, te su, ne zadovoljivši se time što su ga zaustavile, probivši njihov bojni red, neočekivano osigurale pobjedu. Otprilike u to vrijeme Agripa,⁷⁴ koji je u istome danu u kojemu i Tiberije bio usvojen od svog rođenog djeda i već dvije godine prije toga počeo pokazivati kakav je, čudnom izopačenošću duha i uma okrenuvši u ponor, odvratio je od sebe srce svog oca, pa i samoga djeda, a uskoro je, kako su iz dana u dan njegove mane rasle, doživio svršetak dostojan svoje mahovitosti.⁷⁵

113 Primi sada, Marko Vinicije, onako velikog vojskovođu u ratu kako velikog vladara vidiš u miru. Nakon što su vojske bile udružene, i one koje su bile pod

⁷¹ Aulo Cecina, punim imenom Aulo Cecina Sever (*A. Caecina Severus*), *consul suffectus* 1. pr. Kr.; kao propretorski legat Mezije (*legatus pro praefectore Moesiae*) sudjelovao je 6. g. u Panonskom ratu, protjeravši ustanike od zidina Sirmija i zaštitivši Meziju od upada Dačana i Sarmata. Nakon toga postao je zapovjednik vojske na donjoj Rajni pod Germanikovim zapovjedništvom; pobijedio je Arminija (usp. *Tac. Ann.* I 68) i za svoje zasluge dobio ukrase trijumfa (usp. *Tac. Ann.* I 72).

– Plaucije Silvan, punim imenom Marko Plaucije Silvan (*M. Plautius Silvanus*), konzul 2. pr. Kr. (zajedno s Augustom koji je te godine bio po trinaesti put konzul i dobio naslov "oca domovine"; v. bilj. uz pogl. 123, 1); Tiberijev legat u Panonskom ratu 9. g.; god. 24. g. gradski pretor (*praetor urbanus*), čija je dužnost bila rješavanje sporova među građanima Rima i zastupanje izočnih konzula (usp. *Tac. Ann.* IV 22).

⁷² Remetalk je bio vladar tračkog kraljevstva, koje je od 15. pr. Kr. bilo u klijentskom odnosu prema Rimu, a tek 45. g. postalo rimska provincija pod upravom prokuratora.

⁷³ Šestorica centuriona prve kohorte (*centuriones primorum ordinum* ili *primi ordinis*), koji su uživali najveći ugled i bili pozivani u ratno vijeće. Prvi je između njih bio *centurio primi pili*, *primus pilus*, *primipilus* ili *primipilaris*. Nakon odsluženja (*primi pili honore perfuncti*) dobivali bi naziv *primipilares* (usp. *consul – consularis*). Primpilari su bili elita odsluženih centuriona i, ukoliko bi i dalje ostali u službi, mogli su očekivati i mjesto tribuna i prefekta. Plaća im je bila tolika da su po otpustu iz službe mogli imati viteški imetak i ući u viteški stalež.

⁷⁴ Agripa Postum, najmlađi sin Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije; rođen poslije očeve smrti (*postumus* = posmrće); v. bilj. uz pogl. 93, 2.

⁷⁵ Bio je prognan. O njegovoj smrti usp. *Tac. Ann.* I 6; *Suet. Tib.* 22.

Cezarom i one koje su bile pristigle k njemu, nakon što je u jedan tabor bilo okupljeno deset legija, više od sedamdeset kohorata, deset ala i više od deset tisuća veterana, a uz to i velik broj dragovoljaca i brojno kraljevo konjaništvo, tolika, napokon, vojska kolike nikada ni na jednom mjestu poslije građanskih ratova nije bilo, svi su upravo zbog toga bili veseli i najveće su pouzdanje u pobjedu polagali u svoj broj. A zapovjednik, najbolji sudac u onome što je radio i pretpostavljajući korisno lijepomu i – što sam uvijek vidio da čini u svim ratovima – slijedeći ono što je dostojno odobravanja, a ne ono što se na bilo koji način priznaje valjanim, nekoliko je dana vojsku, koja je bila pristigla, zadržao da obnovi svoje snage nakon puta, a kada je uvidio da je ova prevelika a da bi se mogla držati na uzdi i neprikladna za upravljanje, odlučio ju je raspustiti. Krenuvši na dug i veoma naporan put, čija se težina jedva može opisati, kako se nitko ne bi usudio ni nasrnuti na svekolike, ni svekoliki mogli napasti dio onih koji su se, kako već koji iz straha za svoju zemlju, razilazili, pustio ih je onamo odakle su bili došli, a sâm je, vrativši se početkom zime u Sisciju, legate, među kojima smo se i mi sami nalazili, postavio za zapovjednike, podijelivši im zimovnike.

114 O stvari, ne izvrsne da se o njoj govori, nego po pravoj i istinskoj hrabrosti i koristi najveće, po iskustvu najslade, po ljudskosti jedinstvene! Za sve vrijeme Germanskoga i Panonskog rata nitko od nas ili onih koji su bilo nadvisivali, bilo zaostajali za našim činom nije bio tako slab da se njegov život i zdravlje ne bi održavalo skrblju Cezarovom, kao da se taj duh, razapet veličinom tolikih tereta, posvetio jedino tom poslu.⁷⁶ Za one koji su toga bili potrebni pripremljena su bila upregnuta kola, prepuštena njegova ležaljka, čiju sam korist, koliko drugi, toliko i ja osjetio. Sad liječnici, sad pripremljena hrana, sad u tu svrhu samo za jednoga vožena oprema za kupanje priskočila je u pomoć svačijem zdravlju. Kuća i služinčad je nedostajala, a drugo ništa što bi oni bilo dati, bilo poželjeti mogli. Dodat ću i ono što će svatko tko je živio u onim vremenima, kao i ono što sam ispričovao, odmah prepoznati. Sam je uvijek jahao na konju, sam je s onima koje bi posjetio u većem dijelu ljetnih pohoda sjedeći objedovao.⁷⁷ Onima koji se nisu pokoravali stezi, dotle dok to nije škodilo kao loš primjer, opraštao je; opominjanje je bilo često, ponekad i prekoravanje, kažnjavanje ipak veoma rijetko, te se držao sredine, na većinu se toga ne osvrćući, ponešto sprečavajući. Zima je sa sobom donijela probitak završenog rata, no sljedećega ljeta cijela je Panonija zatražila mir, dok su se ostaci čitava rata zadržali u Delmaciji. Drsku onu mladež od toliko tisuća, koja je malo prije ropstvom prijetila Italiji, koja je kod rijeke Batina donosila

⁷⁶ Svetonije (*Tib.* 11) pripovijeda da se Tiberije i na Rodu brinuo za bolesnike.

⁷⁷ Umjesto uobičajenog načina da objeduje i e ž e ć i za stolom. Vjerojatno je time želio pokazati kako je uvijek spreman za pokret. Isto o njemu pripovijeda i Svetonije (*Tib.* 18).

oružje, kojim se služila, i koja se svekolika bacila pred noge zapovjednika, te Batona i Pineta, najčuvenije vojskovođe, jednoga zarobljena, drugoga dragovoljno predana, opisat ćemo u pravim svitcima, kako se nadam.⁷⁸ Ujesen je pobjednička vojska vraćena u zimovnik, čijim je svima četama od Cezara za zapovjednika postavljen Marko Lepid, muž veoma blizak imenu i položaju Cezarā, kojemu se svatko, onoliko koliko ga je mogao bilo upoznati, bilo razumjeti, toliko divi i toliko ga cijeni i proglašava ukrasom tako velikih imena od kojih je rođen.⁷⁹

115 Cezar je upravio pozornost i oružje na drugi teret Delmatskoga rata.⁸⁰ A kakvim se pomoćnikom i legatom u tome ratu, mojim bratom Magijem Celerom Velejanom, poslužio, posvjedočeno je njegovim vlastitim, kao i očitovanjem njegova oca, a potvrđuje to i spomen na vrlo obilne darove kojima ga je obasuo Cezar proslavljajući trijumf.⁸¹ Početkom ljeta Lepid je, izvedavši vojsku iz zimovnika, kroz narode netaknute i još uvijek pošteđene ratnog poraza, te zbog toga prkosne i divlje, krećući k vrhovnom zapovjedniku Tiberiju, boreći se s velikim teškoćama zemljišta i silom neprijateljā, uz težak poraz onih koji su se odupirali, uništivši polja, spalivši nastambe, poubijavši muževе, veseo zbog pobjede i natovaren plijenom, stigao do Cezara, te je zbog onoga zbog čega je, da je to izvršio pod vlastitim auspicijima, trebao proslaviti trijumf, suglasnom presudom vladara i voljom senata počašćen trijumfalnim ukrasima.⁸² To je ljeto okončalo vrlo mučan rat. Jer, Perusti i Dezidijati,

⁷⁸ Baton, vođa Breučana, bez sumnje potajno pridobiven od Rimljana, nagovorio je svoju vojsku da položi oružje, a svog sudruga i poglavicu Breučana Pineta zarobio je i izručio Tiberiju (3. kolovoza 8. g. na rijeci Batinu, koju povjesničari poistovjećuju s raznim rijekama, u rasponu od Bosne do Bednje u Zagorju), našto je za nagradu bio priznat jedinim vladarom tog plemena. Na vijest o tome Baton, vođa Dezidijata, pohitao je iz Dalmacije u Panoniju, potukao svog imenjaka, zarobio ga i osudio na smrt. Pobuna se ponovo razbuktala. Rimski je položaj spasio Plaucije Silvan vojskom iz Sirmija. Baton se povukao u Dalmaciju, a Rimljani su napokon smirili Panoniju (usp. *Dio Cass.* LV 34, 4–7).

⁷⁹ On se zapravo zvao Manije Lepid, punim imenom Manije Emilije Lepid (*M. Aemilius Lepidus*); bio je unuk trijumvira Lucija Emilija Lepida Paula, sin Augustove pastorke, šurjak mlade Julije, unuke Augustove, tast sina i kćeri Germanikove. August ga je označio kao čovjeka sposobna za najviši položaj (usp. *Tac. Ann.* I 13); konzul 6. g., Tiberijev legat u ratu protiv pobunjenih ilirskih plemena 9. g., u kojemu se posebno istakao i zaslužio trijumfalna znamenja, a potom prokonzul Azije (usp. *Tac. Ann.* IV 56); zbog svoje odmjerenosti, razboritosti i rječitosti znao se dopasti Tiberiju i uvijek ostati u njegovoj milosti; umro je 33. g. (usp. *Tac. Ann.* VI 27). – “Zimovnik”; u Sisciji.

⁸⁰ Čini se da je u nastavku gušenja ustanka 9. g., u čemu su sudjelovale rimske vojske nadirući iz triju pravaca: iz Siscije (Manije Lepid), iz Sirmija (Marko Plaucije Silvan) i s Jadrana (Germanik), zakazao mladi i neiskusni Germanik; rat se previše otegnuo (usp. *Dio Cass.* LVI 12, 1 i d.), pa je August, kako bi rasteretio Italiju, koju su mučile glad i kuga (usp. *Plin. N. h.* VII 45, 149), bio primoran da ponovo u vatru pošalje Tiberija.

⁸¹ Tiberije je svečano ušao u Rim 16. siječnja 10. g., ali trijumf proslavio tek 23. listopada 12. g. (ili, prema nekim drugim izvorima, 16. ožujka 13. g.).

Delmati, gotovo nepobjedivi zbog položaja svojih mjesta i planina, svoje divlje čudi i čudesne vještine u borbi, a osobito zbog svojih gorskih klanaca, ne samo pod vodstvom, nego rukama i oružjem samoga Cezara, napokon su tada pokoreni kada su gotovo posve bili uništeni.⁸³ Ništa u tom tako velikom ratu, ništa u Germaniji nisam mogao ni znamenitijega vidjeti niti se čemu više diviti negoli tomu što se zapovjedniku nikada nijedna prilika za pobjedu nije činila zgodnom da bi je morao izravnati štetom izgubljena vojnika, i što mu se uvijek činilo najslavnijim ono što je bilo najsigurnije, i što se prije vodila briga za savjest negoli za slavu, i što se odluke vojskovođe nisu nikada ravnale prema prosudbi vojske, nego se vojska ravnala prema razboritosti vojskovođe.

116 Velike dokaze hrabrosti u Delmatskome ratu pružio je Germanik, poslan u pusta i pogibeljna mjesta.⁸⁴ A Vibije je Postum, muž bivši konzul, namjesnik Delmacije, slavnim i revnim djelom zaslužio trijumfalne ukrase.⁸⁵ Tu su čast nekoliko godina prije Pasijen i Kos, muževi, premda zbog različitih vrlina, slavni, bili zaslužili u Africi.⁸⁶ No Kos je svjedočanstvo o svojoj pobjedi prenio

⁸² Tiberije je opkolio Batona u Andetriju (Muć Gornji sjeverno od Splita), gdje se ovaj napokon predao. Pošteđen mu je život, a nakon što je ukrasio Tiberijev trijumf, proživio je još dosta godina u nimalo neugodnu zarobljeništvu u Raveni (usp. *Suet. Tib.* 20), gdje je kao politički zatočenik i umro nedugo poslije 12. g. Batona, tog posljednjeg pravog Ilira, spominje i Ovidije (*Ex Pont.* I 2, 46): *In quibus et belli summa caputque Bato.* (“Među kojima i Baton, kruna i glava rata.”). – O trijumfalnim ukrasima v. pogl. 104, 2 i bilj. uz to mjesto.

⁸³ Konačno smirivanje pobune Dezidijata i Perusta prepušteno je zapravo Gaju Vibiju Postumu (v. sljedeće poglavlje). – Perusti, ilirsko pleme koje je stanovalo na istoku od Skadarskog jezera i u području rijeke Bojane. Kao stočarko pleme bilo je vrlo pokretljivo, te se moglo zateći i daleko od svojih matičnih prebivališta. – Dezidijati, u gornjem području rijeke Bosne.

⁸⁴ Germanik je osvojio posljednje ustaničko uporište u Ardubi (danas možda Vranduk na rijeci Bosni), koje su branili Dezidijati. Kada su nastale razmirice među braniteljima, jer su se jedni htjeli predati, a drugi boriti do posljednjeg čovjeka, ovima su se drugima pridružile i žene prvih, ne želeći sramotan život u sužanjstvu. Tako je pred očima Rimljana došlo među njima do sukoba, a kada su ovi drugi podlegli, očajne su se žene sa svojom djecom u naručju bacile u plamen gorućih kuća ili niza strminu u rijeku i tako našle spas od sramotna ropstva (usp. *Dio Cass.* LVI 15, 1–3).

⁸⁵ Vibije Postum, punim imenom Gaj Vibije Postum (*C. Vibius Postumus*), *consul suffectus* 5. g., spominje se ovdje kao namjesnik Delmacije (*praepositus Delmatiae*), iz čega neki komentatori i povjesničari zaključuju kako je Ilirik čak i prije nego što je pobuna bila okončana podijeljen u dvije provincije: Dalmaciju i Panoniju (9., a ne 10. g., kako se uobičajeno misli).

⁸⁶ Pasijen, punim imenom Lucije Pasijen Ruf (*L. Passienus Rufus*), zaslužio je trijumfalne znakove 3. pr. Kr. kao prokonzul u Africi. – Kos, punim imenom Gnej Kornelije Lentul Kos, konzul 14. pr. Kr.; pratio je Druza u Panoniji, a pod Augustom svladao Getulce u Africi, te zbog toga dobio nadimak Getulik (prema drugima, bio bi to Kornelije Lentul Kos, konzul 1. pr. Kr. i gradski prefekt 33. g.).

i na nadimak svojega sina, mladića rođena za primjer svih vrlina.⁸⁷ A dionik Postumovih djela Lucije Apronije u toj je vojničkoj službi svojom izvanrednom hrabrošću zaslužio i one časti koje je uskoro postigao.⁸⁸

Kamo sreće da još većim dokazima nije posvjedočeno koliko u svakoj stvari može sudbina! No i u ovoj vrsti može se obilato prepoznati njezina moć. Jer, i Elije je Lamija, muž staroga kova i čovjek koji je starinsku ozbiljnost uvijek ublažavao svojom čovječnošću, nakon što je u Germaniji i u Iliriku, a uskoro i u Africi, obnašao najistaknutije dužnosti, ostao uskraćen za počasne znakove trijumfa, ne zbog toga što ih ne bi zaslužio, nego zbog nesposobnosti da ih se dokopa,⁸⁹ a Aulo Licinije Nerva Silijan, sin Publija Silija,⁹⁰ muž kojemu se ni onaj koji ga je poznao nije mogao dovoljno nadiviti,⁹¹ pokazujući kako u njemu nema ničega čega ne bi, bilo kao najčestitiji građanin, bilo kao najpošteniji vojskovođa, u najvećoj mjeri imao, zbog svoje prerane smrti ostao je prikraćen ne samo za uživanje najvećeg prijateljstva s vladarom, nego i za obavljanje časti koja se uzdigla do najvišeg i očinskog stupnja dostojanstva. Ako bi tko ustvrdio kako sam tražio priliku za spomen ovih muževa, optužio bi onoga koji priznaje. Nije, naime, pravo poštenje bez laganja u čestitih zločin.

117 Tek što je Cezar bio položio posljednju ruku na Panonski i Delmatski rat, kada je, pet dana po završetku tako velikog djela, tužno pismo iz Germanije donijelo vijest o umorstvu Vara i pokolju triju legija i isto tolikog broja ala i

⁸⁷ "Na nadimak svojega sina"; mladeža sina Gneja Kornelija Lentula Getulika, konzula 26. g. (njegov stariji sin, konzul 25. g., pojavljuje se u izvorima samo pod imenom Kos Kornelije Lentul; usp. *Tac. Ann.* IV 34), koji je nakon konzulata proveo deset godina (30–39. g.) kao legat gornjorajnske vojske u Germaniji. Marcijal ga spominje kao pisca epigrama (*L. praef.: sic Marsus, sic Pedo, sic Gaetulicus, sic quicumque perlegitur.* – "Tako se čita Marz, tako Pedon, tako Getulik, tako koji mu drago."), a možda je pisao i povijesna djela (usp. *Suet. Cal.* 8). Pod Kaligulom osuđen i pogubljen zbog sudioništva u uroti (usp. *Suet. Claud.* 9; *Dio Cass.* LIX 22).

⁸⁸ Lucije se Apronije nakon svojih vojnih uspjeha u Panoniji (7–9. g.) proslavio i kao zapovjednik u Germaniji (usp. *Tac. Ann.* I 56, 72); god. 18. g. postao je prokonzul Afrike i na tom mjestu zamijenio Furija Kamila (v. bilj. uz pogl. 129, 4), koji je zbog svoje pobjede nad Takfarinatom 17. g. proslavio trijumf (usp. *Tac. Ann.* II 52); ostao je ondje do 20. g., kada ga je zamijenio Kvint Junije Blez (usp. *Tac. Ann.* III 35 i 73); god. 28. g. spominje se kao propretor donje Germanije (usp. *Tac. Ann.* IV 73), gdje je pretrpio težak poraz u borbi protiv Frižana. Na toj je dužnosti ostao sve do 34. g. Njegovi zetovi bili su Lentul Getulik (o kojemu v. prethodnu bilješku) i Plaucije Silvan (o kojemu v. bilj. uz pogl. 112, 4).

⁸⁹ Elije Lamija, punim imenom Lucije Elije Lamija (*L. Aelius Lamia*), konzul 3. g., a potom prokonzul Afrike 15–16. g.; god. 20. g. bio je imenovan i za namjesnika Sirije, kao nasljednik Gneja Sencija (usp. *Tac. Ann.* II 74), ali ga je Tiberije zadržao u Rimu, jer je pokrajinom upravljao Sencijev legat Pakuvije (v. *Tac. Ann.* II 79); god. 32. g. kao gradski prefekt naslijedio je Lucija Kalpurnija Pizona Cezonina (v. o njemu *Tac. Ann.* VI 10 i d.); umro je iduće godine i dobio cenzorski sprovod (v. *Tac. Ann.* VI 27).

⁹⁰ O Publiju Siliju v. pogl. 90, 4 i bilj. uz to mjesto.

⁹¹ Tekst je na ovom mjestu nesiguran.

šestorih kohorata,⁹² dok nam je sudbina, tako reći, barem utoliko bila sklona što nam tako velik poraz nije nanesen dok je vojskovođa bio zaokupljen.⁹³ I stvar i osoba iziskuje da se na tome zadržimo. Var Kvintilije, potomak većma slavne negoli plemenite obitelji, muž blage ćudi, smirena ponašanja i prilično troma i tijela i duha, navikao više na dokolicu u taboru negoli na službu u ratu, kako, pak, slab preziratelj novca, pokazala je Sirija, kojoj je bio na čelu i koju je, ušavši u nju kao siromah, napustio siromašnu kao bogataš.⁹⁴ Kada je zapovijedao vojskom, koja se nalazila u Germaniji, on je zamislio kako postoje ljudi koji nemaju ništa osim glasa i udova ljudi i kako se oni koji se oružjem nisu mogli ukrotiti zakonima mogu umiriti. Ušavši s tom namjerom usred Germanije, kao da se nalazi među muževima koji se raduju slasti mira, vrijeme za ljetno vojevanje tratio je izricanjem pravde i redom pred tribunalom.

118 A oni su – u što bi, osim onoga tko je to iskušao, jedva tko povjerovao – u najvećem divljaštvu najpodmukliji i, kao narod rođen za laž, hineći izmišljene nizove parnica i čas izazivajući jedan drugoga na prepirke, čas izričući zahvalnost što ih rimska pravednost dovršava i što njihova surovost postaje pitomijom zahvaljujući novosti nepoznata nauka i što se ono što se običavalo razrješavati oružjem zakonom okončava, doveli Kvintilija do krajnje nemarnosti, sve dotle da je povjerovao kako kao gradski pretor na trgu izriče pravdu, a ne kako usred granica Germanije zapovijeda vojskom. Tada je mladić plemenita porijekla, snažne ruke, oštra uma, po odvažnosti svog duha daleko iznad barbarina, imenom Arminije, sin Sigimera, prvaka onoga naroda, pokazujući na svojem licu i u svojim očima vatrenost svog srca, neumoran pratilac našega prijašnjeg vojevanja, a i pravom rimskoga građanstva stekavši čast viteškoga položaja, iskoristio mlitavost vojskovođe kao priliku za zločin, zaključivši nimalo nerazborito kako se nitko ne da brže uništiti negoli onaj koji se ničega ne boji i kako je najčešći početak nesreće osjećaj sigurnosti. Najprije je, stoga, nekolicinu, a uskoro više njih primio u dioništvo svog nauma: stane im govoriti i uvjeravati ih kako se Rimljani mogu uništiti; svojim namislama pridruži djela, odredi vrijeme za zasjedu. To je Varu preko muža onoga naroda, vjernog i glasovita imena, Segesta, dojavljeno. Zahtijevao je i da se krivci bace u lance. No ubrzo je usud počeo odnositi prevagu⁹⁵ nad njegovim odlukama, te je svu oštrinu njegova uma bio oslabio. Jer, tako se to događa – da bog obično onomu čiju sudbinu hoće promijeniti pokvari odluke i učini

⁹² God. 9. g.

⁹³ Drugim ratovima.

⁹⁴ O Varovu ocu Sekstu Kvintiliju Varu v. pogl. 71, 2. – Var je bio oženjen Klaudijom Pulhrom, rođakinjom Augustovom (usp. *Tac. Ann.* IV 52). Namjesnik u Siriji od 6. do 4. pr. Kr., a u Germaniji od 7. do 9. g.

⁹⁵ Lakuna je dopunjena prema *Tac. Ann.* I 55: *vinciri conscios, sed pravalebant iam.*

– što je najjadnije – da se ono što se dogodilo čini kako se, dapače, s pravom dogodilo, te puki slučaj preraste u krivicu. Reče, stoga, kako u to ne vjeruje i izjavi kako izgled dobrohotnosti prema sebi smatra zaslužnim. A poslije prve dojave nije ostavljena prigoda za drugu.

119 Tijek najstrašnije nesreće, od koje, poslije Krasova poraza među Partima, nije za Rimljane bilo nijedne teže, kako drugi, tako i mi namjeravamo prikazati u pravim svitcima.⁹⁶ Sada nam valja oplakati ono najvažnije. Vojska od svih – po svojoj stezi, snazi i iskustvu u ratovanju – među rimskim vojnicima prva, zbog mlitavosti vojskovođe, nevjere neprijatelja, nepravедnosti sudbine, opkoljena – kako im ni za borbu ni za odlazak nije dana nesmetana prilika u onolikoj mjeri u kojoj su to željeli, pošto su neki, dapače, bili i kažnjeni teškom kaznom zbog toga što su se poslužili i oružjem i srčanošću rimskom⁹⁷ – zatvorena u šumi, močvarama, u zasjedi, do posljednjeg je čovjeka poklana od onog neprijatelja kojega je uvijek poput stoke tako klala da je njegovim životom ili smrću sad svojom srdžbom, sad oprostom upravljala. Vojskovođa je imao više odvažnosti da umre negoli da se bori; kao nasljednik očeva i djedova primjera sâm je sebe probo.⁹⁸ A od dvojice prefekata tabora koliko je slavan primjer pružio Lucije Egije, toliko je sramotan dao Cejonije, koji je, u trenutku kada je bitka daleko najveći dio vojske već bila uništila, kao predlagač predaje, volio biti pogubljen negoli umrijeti u bitki. A Vala je Numonije, legat Varov, inače miran i valjan, kao začetnik strašnoga primjera, ostavljajući za sobom pješaka lišena konjanništva, na bijegu s alama počeo hitjeti k Rajni. Taj je njegov čin kaznila sudbina: nije, naime, nadživio one od kojih je pobjegao, nego je poginuo kao bjegunac. Varovo je truplo, poluspaljeno, rastrgalo neprijateljsko divljaštvo; glava je njegova, odsječena i odnesena k Maroboduju, a od njega poslana k Cezaru, počašćena ipak pokopom u rodovskoj grobnici.

120 Čuvši za to, Cezar doleti k ocu;⁹⁹ vječni zaštitnik rimskoga carstva preuzme na sebe uobičajen posao. Poslan je u Germaniju, ojača Galije, rasporedi vojske, učvrsti posade i, mjereći sebe svojom veličinom, a ne pouzdavanjem u neprijatelja,

⁹⁶ Tj. u potpunijem povijesnom prikazu, koji se spremao napisati, ali koji, po svemu sudeći, nije nikada dovršio i objelodanio. – “Drugi”; među kojima, primjerice, i Aufidije Bas u svojem djelu “Germanski rat” (Bellum Germanicum), u kojemu je opisao ratove Druza, Tiberija i Germanika u Germaniji. Sva su djela te tematike izgubljena. Očuvan je samo kratak prikaz kod Diona Kasija (LVI 18–22) i isto tako kratak opis kod Flora (II 30, 21–39 /IV 12, 21–39/), te letimičan osvrt kod Tacita (Ann. I 60–62).

⁹⁷ Usp. pogl. 120, 6. – O mučenjima i zvjerskim načinima pogubljenja zarobljenika vojnici koji su uspjeli pobjeći iz ruku neprijatelja izvijestili su poslije Germanika, kada je ovaj posjetio poprište Varova poraza i dao pokopati ostatke poginulih vojnika (usp. Tac. Ann. I 61).

⁹⁸ Njegov otac Sekst Kvintilije Var borio se na strani Bruta i Kasija u Filipima. Nakon poraza u bitki dao se ubiti od jednoga od svojih oslobođenika (v. pogl. 71). Nema podataka o Varovu djedu i načinu njegove smrti.

⁹⁹ Tiberije se dotada nalazio u Panoniji. – O Augustovoj reakciji na Varov poraz usp. Svet. Aug. 23.

koji je prijetio Italiji cimbarskom i teutonskom vojnom, s vojskom prijede s onu stranu Rajne.¹⁰⁰ Povede rat za koji su se domovina i njegov otac bili zadovoljili time što su ga zaustavili, prodre još dublje u unutrašnjost, otvori pogranične nasipe, opustoši polja, spali kuće, razbije one koji su mu stali na put, i uz najveću se slavu i uz netaknut broj sviju koje je bio prebacio vrati u zimovnik. Neka se ispriповjedi istinito svjedočanstvo Lucija Asprenata, koji je, vojujući kao legat pod svojim ujakom Varom, uz revnu i muževnu pomoć dviju legija, kojima je zapovijedao, sačuvao vojsku pošteđenu tako velike nesreće i, brzo silazeći k donjim zimovnicima, okrijepio duhove pokolebanih naroda smještenih s ove strane Rajne.¹⁰¹ Ima ipak i onih koji su vjerovali kako je on sačuvao živote ovih, ali i zaposjeo imanja onih ubijenih pod Varom i, koliko mu se prohtjelo, preuzeo nasljedstvo pobijene vojske. Valja pohvaliti i hrabrost Lucija Cedicija, prefekta tabora, i onih koji su zajedno s njime u Alizonu,¹⁰² opkoljeni nebrojenim četama Germana, bili opsjedani, koji su, svladavši sve poteškoće koje je oskudica stvari činila nepodnošljivima, a sila neprijatelja nesavladivima, posluživši se nimalo nepromišljenim naumom i nipošto mlitavom razboritošću, vrebajući na zgodnu priliku, mačem izborili sebi povratak k svojim. Iz čega postaje jasno kako je Var, zacijelo ozbiljan i muž dobre nakane, više zbog manjka odluke zapovjednika negoli lišen hrabrosti vojnika, upropastio sebe i najveličanstveniju vojsku. Kada su Germani stali iskaljivati svoj bijes na zarobljenicima, začetnik presjajnog čina bio je Kaldo Celije, mladić posve dostojan starodrevnosti svoje obitelji,¹⁰³ koji je, zgrabivši lance kojima je bio vezan, tako sebi smrskao glavu da je smjesta od izljevanja krvi i mozga izdahnuo.

121 Hrabrost i sreća zapovjednika Tiberija bila je i u vrijeme koje je uslijedilo onakva kakva je bila i u početku. Uzdrnavši snage neprijatelja pomorskim i pješačkim pohodima, kada je veoma teške prilike u Galijama i razbuktale razmirice vijenskoga puka više zauzdavanjem negoli kaznom ublažio, i kada je senat i narod rimski, na zahtjev njegova oca da dobije jednako pravo u svim pokrajinama i vojskama koje je on sam uživao, odredbom prihvatio¹⁰⁴ (ta bilo je

¹⁰⁰ “Cimbarskom i teutonskom vojnom”; tj. onako opasnim ratom kakvim su Cimbr i Teutonci zaprijetili rimskoj državi krajem 2. st. pr. Kr. (v. bilj. uz pogl. 8, 3).

¹⁰¹ Lucije Asprenat, punim imenom Lucije Nonije Asprenat (*L. Nonius Asprenas*), *consul suffectus* 6. g.; god. 14. g. prokonzul Afrike (usp. Tac. Ann. I 53).

¹⁰² Alizon (Aliso), rimska utvrda koju je na rijeci Lupiji (Lippe) podigao Druz; vjerojatno današnji Haltern (Nordrhein-Westfalen).

¹⁰³ Kojoj su pripadali, između ostalih, i Lucije Celije Antipater, rimski govornik i povjesničar, suvremenik braće Grakha (v. o njemu bilj. uz pogl. 9, 6), i Marko Celije Ruf, državnik i govornik, Ciceronov drug u konzulatu (usp. Cic. *Pro Cael.* 74).

¹⁰⁴ Dobio je imperium proconsulare maius, zapovjedništvo koje je bilo nadređeno svim namjesnicima provincija. Prema Svetoniju (*Tib.* 21), Tiberije je takvo zapovjedništvo dobio tek nakon svog trijumfa koji je proslavio krajem 12. g. (v. sljedeću bilješku).

besmisleno da ne bude pod njim ono što je od njega branjeno i da se onaj koji je u pružanju pomoći bio prvi u traženju časti ne smatra jednakim), vrativši se u grad, proslavio je već otprije određen, ali zbog nastavka ratova odgođen trijumf nad Panoncima i Delmatima.¹⁰⁵ Tko da se divi njegovoj veličanstvenosti kad je u pitanju Cezar? Tko, pak, da se ne divi naklonosti sudbine? Ta nije glasina pripovijedala o svim najčuvenijim vodama neprijateljā, nego ih je u okovima pokazao trijumf. A mene i mojega brata zapala je čast da mu se, među izvršnim i osobitim darovima obasutim muževima, pridružim kao pratilac.

122 Tko da se, među ostalim čime se jedinstvena umjerenost Tiberija Cezara sja i odlikuje, ne divi tomu što je, premda je bez sumnje zaslužio sedam trijumfa, bio zadovoljan trima? Tko, naime, može sumnjati kako zbog osvajanja Armenije i zbog ustoličenja njezina kralja, kojemu je na glavu vlastitom rukom bio postavio kraljevsko znamenje, i uređenja prilika na Istoku nije trebao proslaviti ovaciju, te kao pobjednik nad Vindeličanima i Rečanima kolima ući u grad? Nadalje, poslije usvojenja, nakon što su u neprestanom trogodišnjem vojevanju bile slomljene snage Germanije, zar mu je valjalo udijeliti i primiti istu čast? A poslije poraza pretrpljenog pod Varom, zar se, u trenutku kada je najsretnijim ishodom događaja, bržim od očekivanog, upravo ta Germanija bila uništena, trebao pripremati trijumf najvećega vojskovođe? No kad je riječ o ovome mužu, ne znaš da li da se više diviš tomu što je uvijek nadilazio mjeru naporā i opasnosti ili tomu što je znao naći pravu mjeru časti?

123 Dolazimo na vrijeme u kojem je zavladao najveći strah. Jer, kada je Cezar August svojega unuka Germanika poslao u Germaniju da dovrši ono što je ostalo od rata, a Tiberija, svojega sina, namjeravao poslati u Ilirik da mirom učvrsti ono što je ratom bio podvrgnuo, pošavši s njime na put, a u isti mah s namjerom da pribiva priredbi nadmetanja atletā, koju su Neapoljani posvetili njemu u čast, krenuo je u Kampaniju. Iako je već bio osjetio nastup slabocē i početke bolesti, koja je naginjala na gore, ipak je, oslanjajući se na snagu svog duha, ispratio svog sina, te je, rastavši se od njega u Beneventu, sam krenuo u Nolu. A kako mu se iz dana u dan bolest pogoršavala, budući da je znao koga valja dozvati ako želi da sve poslije njega ostane čitavo, žurno je svog sina pozvao natrag. Ovaj je k ocu domovine¹⁰⁶ doletio brže nego što se očekivalo. Tada je August, očitujući kako je siguran i obujmljen zagrljajima

¹⁰⁵ 23. listopada 12. g.

¹⁰⁶ August je naslov oca domovine (*pater patriae*) dobio 2. pr. Kr.; usp. *Monum. Ancy.* IV 35: *Tertium decimum consulatum cum gerebam, senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae idque in vestibulo aedium mearum inscribendum esse atque in curia et in foro Aug. sub quadrigis, quae mihi ex s. c. posita sunt, decrevit.* ("Kad sam obnašao trinaesti konzulat, senat, viteški stalež i čitav rimski narod nazvao me ocem domovine i zaključio da se to mora zapisati u predvorju moje kuće, u Julijevoj vijećnici i na Augustovu trgu, pod četveropregom koji je po odluci senata postavljen meni u čast.")

svojega Tiberija, preporučujući mu svoja i njegova djela i ne prosvjedujući ni u čemu protiv svršetka, ako tako zašite sudbina, donekle oporavljen prvim pogledom i razgovorom sa sebi najdražim, kada je svekoliku skrb nadvladao usud, rastavljen na svoja počela, za konzula Pompeja i Apuleja, u sedamdeset i šestoj godini života, nebesku dušu vratio nebu.¹⁰⁷

124 Čega su se tada ljudi bojali, kakva je bila strepnja senata, kakva smetenost naroda, kakav strah grada, na kakvoj smo se uskoj međi između spasa i propasti našli, niti ja u ovakvoj žurbi imam vremena prikazati, niti to onaj tko za to ima vremena može. Dovoljno je samo ono što sam javnom riječju kazao: svijet čije smo se propasti bojali, nismo osjetili ni da se pomaknuo, i takva je bila veličanstvenost jednoga muža da nije bilo potrebe da se posegne za oružjem ni u korist dobrih ni protiv zlih. Postojalo je ipak kao kakvo hrvanje države, dok se senat i narod rimski borio s Cezarom da naslijedi očevo mjesto, a on da mu bude slobodno da radije igra ulogu jednakopravnog građanina negoli istaknutog prvaka. Naposljedku je više razboritošću negoli čašću svladan, jer je vidio da će sve ono što ne preuzme na čuvanje propasti, te se jedino njemu dogodilo da se gotovo duže protivio principatu nego što su se drugi oružjem borili da ga zadobiju.¹⁰⁸ Nakon što je otac vraćen nebu, a njegovo tijelo počašćeno ljudskim, duša božanskim počastima,¹⁰⁹ prvo djelo njegovih vladarskih djela bilo je uređenje skupština, koje je August vlastitom rukom napisano bio ostavio.¹¹⁰ U to je vrijeme mene i brata mojega, kao kandidate Cezarove,¹¹¹ odmah iza najplemenitijih i svećeničkih muževa, zapalo da

¹⁰⁷ August je umro u Noli 19. kolovoza 14. g., između 14 i 15 sati. Usp. *Suet. Aug.* 98 i d.; *Tib.* 21 i d.; *Tac. Ann.* I 5; *Dio Cass.* LVI 29 i d.

¹⁰⁸ Kao, primjerice, Sula ili Marije. – Tacit (*Ann.* I 11–13) i Svetonije (*Tib.* 24), koji su bili navikli na česte smjene na carskom prijestolju, gledaju u ovom Tiberijevu oklijevanju zlonamjerno pretvaranje. No takvo je ponašanje poslije smrti prvoga vladara, koji je u svojoj osobi utjelovljavao carsku vlast (principat), posve razumljivo. Ono odgovara i Tiberijevu karakteru i prije govori o njegovu osjećaju dužnosti negoli o njegovoj podlosti. Strah i uznemirenost u pučanstvu nakon Augustove smrti potvrđuje i suvremenik tog događaja Germanik u svom latinskom prepjevju Aratova spjeva "Pojave" (*Phaenomena*; V 558–560): *Altonitas inter gentes ... patriamque paventem.*

¹⁰⁹ Proglašen je božanskim, divus, podignut je hram u njegovu čast, osnovana bratovština Augustovih svećenika (*sacerdotium sodalium Augustalium, sodales Augustales*), koji su se brinuli za kult julijeuskog roda (*gens Iulia*), a uspostavljene su i posebne Augustovske igre (*ludi Augustales* ili *Augustalia*) njemu u spomen.

¹¹⁰ Oktavijan je, nakon što se bio odrekao trijumvirata, vratio komicijama (narodnim skupštinama) izbor magistratā, ali je ostavio sebi pravo da odredi kandidate (*candidati Caesaris*) za sve službe osim za konzulat. Po njegovoj je odredbi, koju je Tiberije samo potvrdio, taj izbor prenesen na senat, a održala se tek formalna obveza oglašavanja izbora kandidata na Martovu polju (*renuntiatio*). Biranje magistratā u senatu zvalo se comitia. Usp. *Tac. Ann.* I 15.

¹¹¹ Tj. kao kandidate koje je imenovao Cezar (August). Car je imenovao dio kandidata (*candidati Caesaris*), prepuštajući narodu da imenuje ostale, ali je ipak sebi pridržao pravo da nekog od kandidata ocijeni nedostojnim.

budemo određeni za pretore, te smo postigli da ni poslije nas božanski August ni prije nas Cezar Tiberije nije preporučio nikoga.

125 Ponijela je odmah država nagradu i svojega zavjeta i svoje odluke i nije dugo vremena ostalo skriveno ni što bismo pretrpjeli da to nismo dovršili ni što smo dobili time što smo to dovršili. Jer, vojska koja je vojevala u Germaniji i kojom je osobno zapovijedao Germanik, a u isto vrijeme i legije koje su se nalazile u Iliriku, mahnitošću nekom i dubokom željom da sve poremete, počele su tražiti novoga vojskovođu, nov položaj, novu državu.¹¹² Usudili su se, dapače, prijetiti da će senatu, da će vladaru nametnuti zakone. Pokušali su sami sebi odrediti mjeru vojničke plaće, svršetak vojničke službe. Pograbljeno je oružje i trgnut mač, a razuzdanost u oružanim sukobima dovela je gotovo do najgorega, te je nedostajao onaj koji bi ih poveo protiv države, ne oni koji bi se za njim povelili.¹¹³ No sve je ovo brzina staroga zapovjednika, koji je mnogo štošta zauzdavao, nešto s ozbiljnošću obećavao i, sred oštra kažnjavanja, osobito krivaca, druge blago prekoračavao, ušutkala i uklonila. Kao što je Germanik u to vrijeme većinu toga opraštao, tako je Druz,¹¹⁴ koji je od oca bio poslan upravo u taj požar vojničke pobune što je buktio doista velikim ognjem, posluživši se starinskom i drevnom strogošću, ono što je bilo za njega opasno i koliko sadržajem, toliko primjerom pogubno,¹¹⁵ istim onim mačevima vojnika, kojima je bio opsjednut, one koji su ga opsjedali – zauzdao, posluživši se kao pomagačem u tom poslu Junijem Blezom, mužem ne bi znao da li korisnijim u taboru ili boljim u togi, koji je nekoliko godina poslije kao prokonzul u Africi zaslužio trijumfalne ukrase sa zapovjedničkim naslovom.¹¹⁶

A kada je Hispanijama i vojskom u njima kao zapovjednik upravljao Marko Lepid, o čijim smo vrlinama i preslavnom vojevanju u Iliriku govorili prije,¹¹⁷ zadržao ih je u najvećem miru i spokoju, jer mu je dostajala milost da najispravnije misli i ugled da održi ono što misli. Njegovu je brižljivost i odanost

¹¹² Usp. *Tac. Ann.* I 16–50; *Dio Cass.* LVII 4.

¹¹³ Germanik je ostao potpuno lojalan Tiberiju; usp. *Tac. Ann.* I 35; *Suet. Cal.* 1; *Dio Cass.* LVII 5.

¹¹⁴ Druz, punim imenom Klaudije Druz Cezar (*Claudius Drusus Caesar*), oko 13. pr. Kr. - 23. g.; sin Tiberijev; nakon što je uspješno ugušio ustanak ilirskih plemena 14. g., vratio se onamo 17. g. i ostao kao vrhovni zapovjednik vojske u Iliriku sve do 20. g. Konzul 15. i 21. g. Oženjen Julijom, zvanom i Livila, kćerju Germanikovom, koja ga je navodno na nagovor svog ljubavnika Sejana dala otrovati (usp. *Tac. Ann.* IV 8).

¹¹⁵ Tekst je na ovom mjestu nesiguran.

¹¹⁶ Junije Blez, punim imenom Kvint Junije Blez (*Q. Iunius Blaesus*), ujak Lucija Elija Sejana, bio je prije toga (10. g.) *consul suffectus*; god. 14. g. legat u Panoniji (usp. i *Tac. Ann.* I 16). Pao je poslije, pod Tiberijem, zajedno sa svojim istoimenim sinom, u nemilost, te su obojica 36. posl. Kr. izvršila samoubojstvo (usp. *Tac. Ann.* VI 40).

¹¹⁷ Vidi pogl. 114 i 115.

u primorskom dijelu Ilirika po svemu oponašao i Dolabela, muž najplemenitije jednostavnosti.¹¹⁸

126 Djela ovih šesnaest godina,¹¹⁹ kada su svekolika pred očima i u srcima sviju, tko da ispriopjedi po dijelovima? Posvetio je svog oca Cezar ne zapovjedništvom, nego privrženošću, nije ga nazvao, nego učinio bogom. Ponovo je na trg dozvana savjesnost, odstranjena s trga pobuna, s polja slavohlepnost, nesloga iz vijećnice, pravednost, jednakost, radinost, zatrte i rđom prekrivene, vraćene su gradu; magistratima je uvećan ugled, senatu veličanstvo, sudovima ozbiljnost, zaustavljen je kazališni nemir, svima je ili usađena volja ili nametnuta nužda da čine ispravno. Nagraduje se ono što je pravo, kažnjava ono što je krivo, poštuje bogata siromašan, ne boji se, pretječe, ne prezire siromašnjeg bogat. Kada je cijena hrane bila umjerenija, kada mir¹²⁰ veseliji? Proširen u krajeve istoka i zapada i u sve što je omeđeno jugom i sjeverom, uzvišeni mir čuva nas, oslobođene straha od razbojstava, po svim kutcima kruga zemaljskog. Slučajne štete, ne samo građana, nego i gradova, osigurava darežljivost vladara.¹²¹ Obnovljeni su gradovi Azije, zaštićene od nepravda magistrata pokrajine. Čast dostojnima lako dostupna, kazne protiv nevaljalih spore, ali sigurne. Milost se nadvladava pravednošću, slavohleplje vrlinom. Jer, najbolji vladar činjenjem uči svoje građane činiti pravo i, premda je po svojoj vlasti najveći, po svojem je primjeru još veći.

127 Rijetko se kada istaknuti muževi nisu poslužili velikim pomoćnicima za upravljanje svojim visokim položajem, kao dvojica Scipiona dvojicom Lelija,

¹¹⁸ Dolabela, punim imenom Publije Kornelije Dolabela (*P. Cornelius Dolabella*); konzul 10. g.; od 14. g. propretor Dalmacije (u kojoj je kao namjesnik ostao sve do 20. g.); na početku svoje službe uspio je sačuvati provinciju od nemira koji su bili zahvatili panonske legije. Posebno zaslužan za izgradnju mreže cesta u toj provinciji (njegovo se ime nalazi na mnoštvu natpisa sa milijokaza pronađenih na mnogim mjestima u nekadašnjoj rimskoj provinciji Dalmaciji: CIL III 3198 = Suppl. 10156 [god. 16/17. g.]; 3199 = 10157 [prije 18. g.]; 3200 = 10158; 3201 = 10159 [19/20. g.] i, najpoznatiji, CIL III 1741 = Dessau 938 iz 14. g., pronađen kraj Cavtata, sa sljedećim natpisom ispod njegovoga poprsja: *P. Corne[li]o Dolabell[ae] [co(n)s(uli)] VII viro epul[oni] sodali Titie[nsi] l[eg]e[ato] pro praetore divi Au[lgusti] et Ti[berii] Caesaris Augusti civitates superioris provinciae Hillyrici* (Danas je veći dio natpisa izgubljen, ali je tekst sačuvan u starijim prijepisima, kada je natpis bio još čitav). God. 21. g. Dolabela se ponovo nalazi u Rimu (usp. *Tac. Ann.* III 47), a potom ga, kao prokonzula (23. i 24. g.) zatječemo u Africi, gdje dovršava rat protiv Takfarinata (usp. *Tac. Ann.* IV 23–26). Tacit ga, za razliku od Veleja, koji ga ovdje hvali kao jednostavnog i plemenitog čovjeka, prikazuje u prilično drukčijem svjetlu (usp. *Ann.* III 47, 69; IV 66).

¹¹⁹ Od 14. do 30. g.

¹²⁰ Mir, poznat pod imenom *pax Augusta*, kojim se obilježava razdoblje njegove vladavine kao suprotnost nemirima i metežu prijašnjih vremena građanskih ratova.

¹²¹ Mnogi gradovi u Maloj Aziji stradali su u strahovitom potresu o kojemu svjedoče mnogi stari pisci; usp. *Tac. Ann.* II 47; *Strab.* XIII 4, 8; *Plin. N. h.* II 86, 200; *Suet. Tib.* 48, 2; *Dio Cass.* LVII 17, 7. – Darežljivost vladara postala je u vrijeme carstva glavna vrlina; usp. *Plin. Paneg.* 25.

koje su po svemu izjednačili sa sobom, kao božanski August Markom Agripom i, odmah za njim, Statilijem Taurom, kojima skorojevićstvo obitelji nije zasmetalo da se ne uzdignu do mnogostrukih konzulata i trijumfa i mnogih svećeništava.¹²² Ta veliki poslovi zahtijevaju velike pomagače, te je državi stalo do toga da se ono što je nužno za probitak ističe dostojanstvom, a probitak učvršćuje ugledom. Vodeći se ovim primjerima, Tiberije je Cezar Sejana Elija – rođena od oca prvaka viteškoga staleža, a po materinu rodu čovjeka koji je obuhvatio preslavne i prastare obitelji, čuvene po častima, koji ima bivše konzule za braću, sestriće, ujaka – samoga, pak, veoma sposobna za napor i odanost, jer mu i tjelesni ustroj dostiže žustrinu duha – u svemu imao i ima za jedinstvenog pomagača u svojim vladarskim teretima, muža vrlo vesele strogosti, starodrevne veselosti, ponašanjem vrlo slična dokonima, čovjeka koji ništa ne prisvaja za sebe, te zbog toga sve postiže, koji sebe uvijek mjeri ispod procjene drugih, izgledom i načinom života smirena, duhom budna.¹²³

128 U procjenjivanju njegovih vrlina već se odavno prosudbe grada nadmeću sa prosudbama vladara, i nije nov ovaj način mišljenja senata i naroda rimskog – kako je ono što je najbolje i najplemenitije. Jer, i oni koji su prije Punske rata – ima tomu trista godina – Tiberija Korunkanija, skorojevića, kako svim drugim častima, tako i vrhovnim svećeništvom uzdigli do vladarskog položaja, i oni koji su Spurija Karvilija, rođena u viteškom staležu, a uskoro i Marka Katona, skorojevića i gradskog došljaka iz Tuskula, te Mumija Ahajskoga uzvisili do konzulata, cenzura i trijumfa, i oni koji su Gaja Marija, čovjeka nepoznata porijekla, sve do šestog konzulata imali za prvaka bez sumnje rimskoga imena, i oni koji su Marku Tuliju toliko toga dodijelili da je ovaj, zahvaljujući njihovu dodvoravanju, gotovo komu je htio mogao priskrbiti principat, i oni koji Aziniju Polionu nisu uskratili ništa što najplemenitiji moraju postizati s najvećim naporom, upravo su ovo mislili: kako svakomu

¹²² “Dvojica Scipiona”; Scipion Afrički Stariji (v. o njemu. bilj. uz pogl. 1, 1) i Scipion Afrički Mladi (v. o njemu bilj. uz I 12, 2; 17, 3). – “Dvojicom Lelija”; Gajem Lelijem, konzulom 190. pr. Kr. (zajedno s Lucijem Kornelijem Scipionom Azijskim, bratom Publija Kornelija Scipiona Afričkog Starijeg) i Gajem Lelijem Mladim Mudrim (*C. Laelius Minor Sapiens*), njegovim sinom, kojega je Scipion Mladi zbog njegove govorničke darovitosti i obrazovanosti uvrstio u red svojih najbližih prijatelja, a Ciceron mu podigao vječni spomenik svojim spisom “Lelije ili O prijateljstvu” (*Laelius sive De amicitia*; v. i bilj. uz I 17, 3). – O Marku Agripi v. bilj. uz pogl. 59, 5. – O Statiliju Tauru v. bilj. uz pogl. 85, 2.

¹²³ Tacit (*Ann.* IV 1–3), dakako, daje sasvim drukčiji portret Elija Sejana, a slično njemu i Dion Kasije (LVII 19; LVIII 4 i d.) i Juvenal (X 72 i d.).

onom u čijem je srcu vrlina valja udijeliti najviše.¹²⁴ Ovo prirodno oponašanje primjera navelo je Cezara da iskuša Sejana, Sejana, pak, da podupre breme vladara, a senat i narod rimski dovelo do toga da ono što je iskustvom razabrao kao najbolje prizove na čuvanje vlastite sigurnosti.

129 No pošto smo prikazali tako reći svekoliku sliku principata Tiberija Cezara, razgledajmo je u pojedinim dijelovima. Kakvom je on razboritošću dozvao u Rim Raskupolida, ubojicu vlastitoga brata, sina Kotisova, dionika iste vlasti! Posluživši se u tom poslu pomoću Flaka Pomponija, muža bivšega konzula, rođenoga za sve što valja ispravno činiti i čovjeka koji je uvijek služio iskrenom vrlinom, nikada hlepio za slavom.¹²⁵ S kolikom je ozbiljnošću kao senator i sudac, ne kao vladar, saslušao parnicu Druza Libona?¹²⁶ Kako je brzo nezahvalnika i čovjeka koji je snovao prevrat uništio! Kakvim je uputama opskrbljena svojega Germanika, upućena u prva počela vojništva, koje je s njime obavljao, dočekao kao pokoritelja Germanije! Kakvim je častima obasuo njegovu mladost, dok je raskoš trijumfa odgovala veličini pothvata koje je vodio! Koliko je puta narod počastio darovima, i kako je rado, kada je to mogao učiniti na prijedlog senata, imutak senatora popunio a da nije ni ugadao raskoši, ni dopuštao da časno siromaštvo bude lišeno dostojanstva!¹²⁷ S kolikom je čašću svojega Germanika poslao u prekomorske pokrajine!¹²⁸ Kakvom je snagom svojih savjeta, posluživši se kao pomoćnikom svojim sinom Druzom,

¹²⁴ Tiberije Korunkanije, rodom iz Tuskula, kao homo novus god. 280. pr. Kr. postao konzul; vojskovođa u ratu protiv Pira; god. 254. pr. Kr. kao prvi plebejac postao pontifex maximus. – Spurije Karvilije, punim imenom Spurije Karvilije Maksim (*Sp. Carvilius Maximus*), iz viteškog staleža, vojskovođa, konzul 293. i 272. pr. Kr. (oba puta zajedno s Lucijem Papirijem Kurzorom) i, u približe neutvrđeno vrijeme, cenzor. – O Marku Katonu (Starijem Cenzoriju) v. bilj. uz I 17, 2. – O Mumiju Ahajskom, razoritelju Korinta, v. I 13, 1–4 i bilj. uz I 12, 1. – O Gaju Mariju, sedmerostrukom konzulu, v. bilj. uz pogl. 11, 1. – Marku je Tulije, dakako, Marko Tulije Ciceron, najslavniji rimski govornik u doba rimske republike. – O Aziniju Polionu v. bilj. uz pogl. 36, 2.

¹²⁵ Nakon smrti Remetalka, kralja Trakije, August je razdjelio njegovo kraljevstvo između Kotisa, sina Remetalkova, i Raskupolida, kraljeva brata. Nakon Augustove smrti Raskupolid je napao nećakovo kraljevstvo, a potom, pod izlikom prijateljske nagodbe, pozvao Kotisa na sastanak, te ga zarobio i ubio. Kad ga je Tiberije pozvao u Rim, on je počeo skupljati vojsku. Pomponije Flak, propretor Ilirika, uspio ga je namamiti u rimski tabor, uhititi i pod pratnjom sprovesti u Rim. Tu je bio osuđen na progonstvo u Aleksandriju, gdje je uskoro našao smrt. Usp. *Tac. Ann.* II 64 i d.

¹²⁶ Druz Libon, punim imenom Marko Skribonije Libon Druz (*M. Scribonius Libo Drusus*), pretor 16. g.; optužen za veleizdaju, počinio samoubojstvo (usp. *Tac. Ann.* 27–32).

¹²⁷ Najmanji imutak senatora (*census senatorius*), prema kojemu se plaćao porez i dobivalo mjesto u gradskom kotaru, iznosio je u ovo vrijeme 800.000 sestercija. August je senatorski census, koji je do njegova vremena iznosio 400.000 sestercija, bio podigao na milijun sestercija, a Tiberije smanjio na 800.000 sestercija. Ako tko od senatora nije imao te svote, car mu ju je mogao podignuti na traženu razinu (usp. *Tac. Ann.* II 48; *Suet. Tib.* 47).

¹²⁸ Tiberije je 17. g. obustavio ratne operacije u Germaniji i opozvao Germanika iz Germanije, te mu povjerio vrhovno zapovjedništvo na Istoku, koje je prije toga obnašao Agripa i Gaj Cezar (usp. *Tac. Ann.* II 43).

Maroboduja, koji se prilijepio uz granice zaposjednutog carstva – rekao bih uz dopuštenje njegova veličanstva – kao kakvu zmiju pritajenu u zemlji, spasonosnim lijekovima svojih savjeta natjerao da izađe!¹²⁹ Kako ga, koliko čarno, toliko bezopasno, drži!¹³⁰ Kako je velik rat, koji je poticao prvak Galije Sakrovir i Flor Julije, čudesnom brzinom i hrabrošću zaustavio, da je rimski narod prije saznao kako je pobijedio negoli ratovao, i da je glasnik pobjede pretekao glasnike opasnosti!¹³¹ A i Afrički rat, koji je izazivao velik strah, i koji je svakodnevnim rastom postajao sve veći, pod njegovim je auspicijima i odlukama u kratko vrijeme dovršen.¹³²

130 Kakva je djela pod svojim i imenom svojih podigao! Kako je pobožnom darežljivošću, koja nadilazi ljudsko vjerovanje, hram svom ocu sagradio! Kako je veličanstvenom umjerenošću duha obnovio zdanja Gneja Pompeja, uništena ognjem! Sve ono što se ikada istaknulo svojom slavom on je smatrao kako treba čuvati kao kakvu rođačku svojinu. Kakvom je darežljivošću, kako inače, tako i nedavno za požara brijega Celija, svojom očevinom priskočio u pomoć! S kakvim se mirom ljudi za stvar vječita i osobita straha, popunjavanje četa, bez ikakve uzrujanosti novačenja pobrinuo! Ako bilo priroda dopušta, bilo osrednjost ljudi prima na sebe, usuđujem se zajedno s bogovima potužiti: Čime je to on zaslužio, prvo, da se Druz Libon upustio u zločinačke namjere?¹³³

¹²⁹ Kralj Markomana Maroboduj proveo je godine svoje mladosti u Rimu, gdje je postao Augustov ljubimac. Vrativši se u domovinu, ujedinio je plemena u snažnu državu, te je tako postao preopasan za Rimljane. August je na njega uputio vojsku s Dunava pod Tiberijevim zapovjedništvom, ali je ovaj, zbog panonsko-delmatskoga ustanka 6–9. g. i Varova poraza u Teutoburškoj šumi 9. g., morao odustati od pohoda na Marobodujevo kraljevstvo i nagoditi se s kraljem kako bi sebi osigurao leđa. Nakon poraza od Arminija, Maroboduj je ostatak svojega života (18 godina) proveo u miru u Raveni. Usp. *Tac. Ann.* II 45 i d.; 62 i d.; *Germ.* 42, 2..

¹³⁰ U Raveni; v. prethodnu bilješku.

¹³¹ God. 21. g. Usp. *Tac. Ann.* III 40–46. – Sakrovir, vođa Heduanaca. – Julije Flor, ugledan Trevirac, vođa belgijskih plemena u njihovu ustanku protiv Rimljana zbog velikih poreza i okrutnog namjesništva u Galiji.

¹³² Afrički rat, ustanak Musulamijana i drugih maurskih i numidskih plemena koji je uspješno sedam godina (od 17. do 24. g.) vodio Numidanin Takfarinat; iako su se tri prokonzula (Furije Kamilo, Lucije Apronije i Junije Blez) hvalila da su ga svladala (usp. *Tac. Ann.* II 52; III 73 i d.), Takfarinat je i dalje pustošio Afrikom dok konačno nije poginuo u bitki protiv Publija Kornelija Dolabele (usp. *Tac. Ann.* IV 23–25).

¹³³ Vidi bilj. uz pogl. 129, 2.

Potom, da je Silija i Pizona imao za takve neprijatelje, od kojih je jednomu uspostavio dostojanstvo, a drugomu ga uvećao?¹³⁴ Da prijedem na još veće – premda je i ovo što je sproveo veoma veliko – da je izgubio sinove dok su još bili mladići.¹³⁵ Što, unuka od svojega Druza?¹³⁶ Ono što je dosada bilo dostojno žaljenja, ispričovjedili smo: prijeći nam je na ono čega se treba stidjeti. Kolikim su bolima ove tri godine, Marko Vinicije, razdirale njegovo srce! Koliko su dugo skrivenim, što je najjadnije, požarom gorjele njegove grudi, koliko je bio prisiljen žalostiti se i srditi zbog snahe,¹³⁷ zbog unuka!¹³⁸ Jad ovoga vremena uvećao je gubitak majke,¹³⁹ žene najuzvišenije i po svemu sličnije bogovima negoli ljudima, čiju moć nitko nije osjetio negoli umanjnjem opasnosti ili uvećanjem dostojanstva.¹⁴⁰

¹³⁴ Silije, punim imenom Gaj Silije (*C. Silius*), konzul 13. g., a potom, od 14. do 21. g., legat u gornjoj Germaniji (usp. *Tac. Ann.* I 31); za svoje zasluge u borbama protiv Germana dobio znakove trijumfa (usp. *Tac. Ann.* I 72); god. 20. g. ugušio Sakrovirov i Florov ustanak (usp. *Tac. Ann.* III 42 i d., 45 i d.). God. 24. g. osuđen u procesu za uvredu veličanstva, u čemu je, prema Tacitu (IV 18–20), presudnu ulogu odigrao Sejan. Uspostavljanje Silijeva dostojanstva sastojalo se u tom što mu je Tiberije 15. g. dodijelio trijumfalna znamenja. – Pizon, punim imenom Gnej Kalpurnije Pizon (*Cn. Calpurnius Piso*), sin Lucija Kalpurnija Pizona kojemu je August ponudio konzulat 23. pr. Kr., konzul 7. pr. Kr., propretorski legat u ovostranoj Hispaniji i prokonzul Afrike, a potom, od 17. g., namjesnik u Siriji (usp. *Tac. Ann.* II 43); ogorčeni neprijatelj Germanikov (usp. *Tac. Ann.* II 55–71), za čiju je smrt 19. g. bio optužen, te zbog toga izvršio samoubojstvo (usp. *Tac. Ann.* III 14–17). Uvećanje Pizonova dostojanstva sastojalo se u tom što je zajedno s Tiberijem (tada po drugi put konzulom) bio izabran za konzula 7. pr. Kr. i što ga je ovaj poslije (17. g.) kao pratioca Germanikova zajedno s ovime poslao na Istok. Pizon je bio optužen da je Germanika, koji je pod nerazjašnjenim okolnostima umro na Istoku, dao otrovati i da se na silu htio domoći provincije Sirije. – Za proces protiv Pizona usp. *Tac. Ann.* III 10 i d.; IV 18 i d. Pizon je prije osude počinio samoubojstvo, kao što su činili mnogi optuženici u procesima za uvredu veličanstva, da spase imetak za svoju obitelj. – O drugom Pizonu koji je u isto vrijeme kada i Silije optužen za uvredu veličanstva izvješćuje Tacit u *Ann.* IV 21. To je Lucije Kalpurnije Pizon (*L. Calpurnius Piso*), augur, brat Germanikova neprijatelja Gneja Pizona.

¹³⁵ Pod Tiberijevim sinovima misli se na njegova rodenog sina Druza Mlađeg (umro 23. g.) i na adoptivnog sina (sina njegova pokojnog brata Druza Starijeg) Germanika (umro 19. g.).

¹³⁶ Svojega unuka Germanika Gemela (umro 23. g.).

¹³⁷ Agripine Starije, udovice Germanika, usvojenog sina Tiberijeva, i majke, između ostalih, Gaja Cezara, kasnijeg cara Kaligule, i Julije Agripine (Agripine Mlađe), majke kasnijeg cara Nerona. Ona je 30. g. bila prognana na Pandatariju, gdje je 33. g. i umrla od dragovoljnog izgladnjivanja (usp. *Tac. Ann.* VI 25).

¹³⁸ Nerona, najstarijeg sina Germanika i Agripine, koji je bio prognan na otok Ponciju. – Oboje su, na Sejanov nagovor, osuđeni u procesu zbog veleizdaje.

¹³⁹ Livije, koja je umrla 29. g. u 87. godini svojega života.

¹⁴⁰ Velej Liviju uzima u zaštitu pred čestim prigovorima kako se previše miješala u državne poslove. Prema svjedočanstvima mnogih pisaca (usp. *Suet. Tib.* 50 i d.; *Tac. Ann.* IV 57; *Dio Cass.* LVII 12), Tiberije je teško podnosio majčinu težnju za vlašću, te se zbog toga u posljednjim godinama njezina života od nje udaljio.

131 Zavjetom valja završiti svitak.¹⁴¹ Jupiteru Kapitolijski¹⁴² i, zaštitniče i čuvaru rimskoga imena, Gradive Marte,¹⁴³ i Vesto,¹⁴⁴ čuvarice vječnoga ognja, i sva božanstva koja su ovu veličinu rimskoga carstva uzdigla do najvišeg vrhunca kruga zemaljskog, vas javnom riječju preklinjem i molim: čuvajte, podržavajte, zakriljajte ovo stanje, ovaj mir, ovoga vladara, te mu, pošto okonča što je moguće duže smrtno boravište, odredite što kasnije nasljednike,¹⁴⁵ ali onakve čija ramena dostaju za onako hrabro održavanje vlasti nad krugom zemaljskim kako smo osjetili da su dostajala njegova, te nakane svih građana, one pobožne poduprite, one bezbožne onemogućite.

Preveo Josip Miklič

¹⁴¹ Usp. Plin. Paneg. 94. Kao uzor za panegirički završetak djela poslužila je Veleju pristupna i zahvalna besjeda konzulā pred senatom i carem.

¹⁴² Jupiter Kapitolijski, najviše rimsko božanstvo, *Iuppiter Optimus Maximus*, čiji je hram, koji se nalazio na Kapitoliju, bio kultno središte carstva.

¹⁴³ Gradiv Mart, Mars Gradivus (od **gravidivus*, "silni"), epitet boga Marta. Usp. Serv. uz Verg. Aen. I 292: *Mars cum saevit Gradivus dicitur; cum tranquillus est Quirinus*. Poslije je po pučkoj etimologiji njegov pridjevak izvođen od *gradior*, "stupam", "koračam".

¹⁴⁴ Vesta, kći Saturna i Reje, božica ognjišta, domaće sloge i sigurnosti u gradovima i državama, ali i božica svetoga ognja koji su njezine svećenice Vestalke neprestano održavale na žrtveniku božičina hrama na podnožju palatinskog brežuljka.

¹⁴⁵ Pod nasljednicima u to se vrijeme moglo pomišljati na Tiberija Gemela, sina Druza Mladeg (19–37. g.), i Kaligulu, sina Germanikova (12–41. g.), koji će Tiberija doista i naslijediti.

Zlatko Šešelj

Martin Lowry: SVIJET ALDUSA MANUTIUSA Poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2004.

Knjiga engleskog povjesničara Martina Lowryja (u prijevodu Marka Gregorića) jedna je od onih knjiga koje – u nestručna čitatelja poput mene – izazivaju oprečne emocije. S jedne strane volim ovakve knjige koje nedvojbeno impresioniraju: dubinom uvida, širinom zahvaćenog područja, tipičnom drskošću znalca koji nam se pomalo ruga prosipajući *margaritas* svog akademskog duha *ante porcos* (u liku prostodušnih čitatelja), vatrometom ovlaš spomenutih imena, mjesta, zbivanja i pojava (za koje autor, tobože, pretpostavlja da ih lako smještamo u kontekst, a zapravo se smijulji našoj nevjestosti) i neupitnom pouzdanosti. Mrzim takve knjige! Jer mi ponovo i ponovo dokazuju da mi je obrazovanje šuplje i da tako malo znadem. Dakako da ova knjiga tu neoprostivu šupljinu moga obrazovanja malo smanjuje, pa makar i u poznim godinama, i da nakon njezina čitanja mnogo više znam. Zato volim ovu knjigu.

U sedam poglavlja (Poslovni ljudi i ljudi od pera, *Clericus vagans*, Barbarigo, Torresani i Manuzio, Zgode i nezgode jednog poduzetnika, Akademski snovi, Autori i redaktori, te Veliko raspačavanje) ova je knjiga neopisivo zanimljiv *itinerarium* u čudesan svijet rane tipografije u nama susjednoj (i prema interpretacijama naših povjesnika vječno nam neprijateljskoj) Veneciji. I premda su stranice ove knjige posvećene jednom od najznačajnijih imena venecijanskog (i svjetskog) tiskarstva, Aldu Manuziju, tiskaru i izdavaču, organizatoru, *spiritusu movensu* štampanja mnogih prvotisaka, napose

grčkih, one se ipak rastvaraju u panoramu života ranorenesansne Venecije, užarenog kotla visoke politike i neizmernih ambicija, pohlepe i škrтости, poduzetništva i prijevare, uspona i propasti, nezasitnosti i bijede. Maritnu je Lowryju naime potrebna slika venecijanskog društva, njegova gospodarska – napose tiskarska i knjižarska – dijagnoza da bi nam priču o Aldu Manuziju ispričao *sine ira et studio*, dakle bez pritiska neporeciva obožavanja koje izazivaju produkti njegove strasti – znamenita Aldina (za svakog tko je ikada listao kataloge najuglednijih antikvara, londonskog Sokola, naprimjer, bilješka uz tiskovinu vrijedna strahopoštovanja i, cijene, dakako), ali i bez neopravdana poricanja svake vrijednosti utemeljena na podvrgavanju Manuzijeva djela suvremenim kriterijima tiskanja i knjižarstva.

Priča je to o mukotrpnom i upornom radu na realizaciji ideala, o prijateljstvu i povezanosti intelektualne elite renesansne književne republike koja je nadilazila ne samo granice talijanskih polisa, već – na gotovo tajanstven način – povezivala sve što je kreativno mislilo od sjevera Evrope do njezina uzavrela (u kulturnom smislu) juga, od Upsale do Napulja, od Budima i Krakova do Londona, o poniznijima na koje mora biti spreman onaj tko svoje ideale mora realizirati u realnosti grabežnog poduzetništva (kakvo je nedvojbeno bilo okruženje mletačkoga gospodarstva krajem 15. i početkom 16. stoljeća), o snovima jednog učenjaka koji u tisku vidi sredstvo humanističkog preobražaja svijeta, o čežnjama za sintezom učenjačkog i poduzetničkog dijela svoje ličnosti, o ushitima